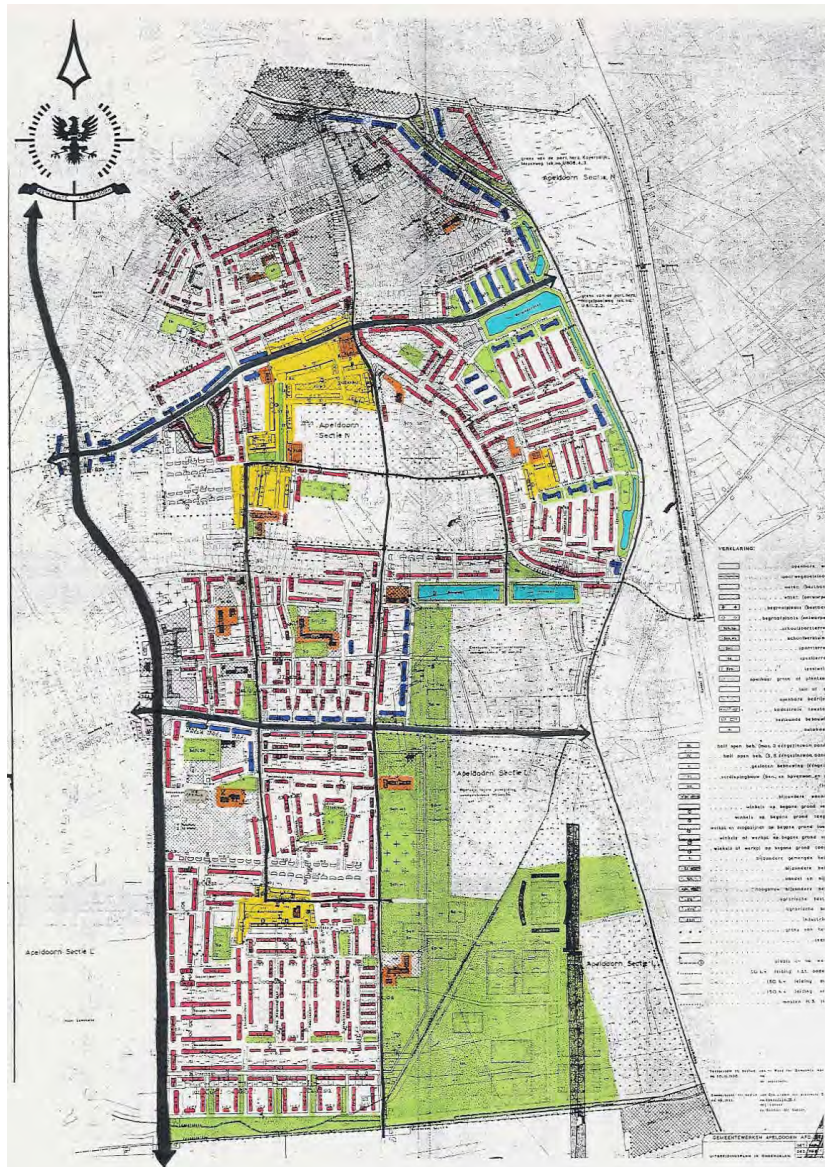

CULTUURHISTORISCHE ANALYSE

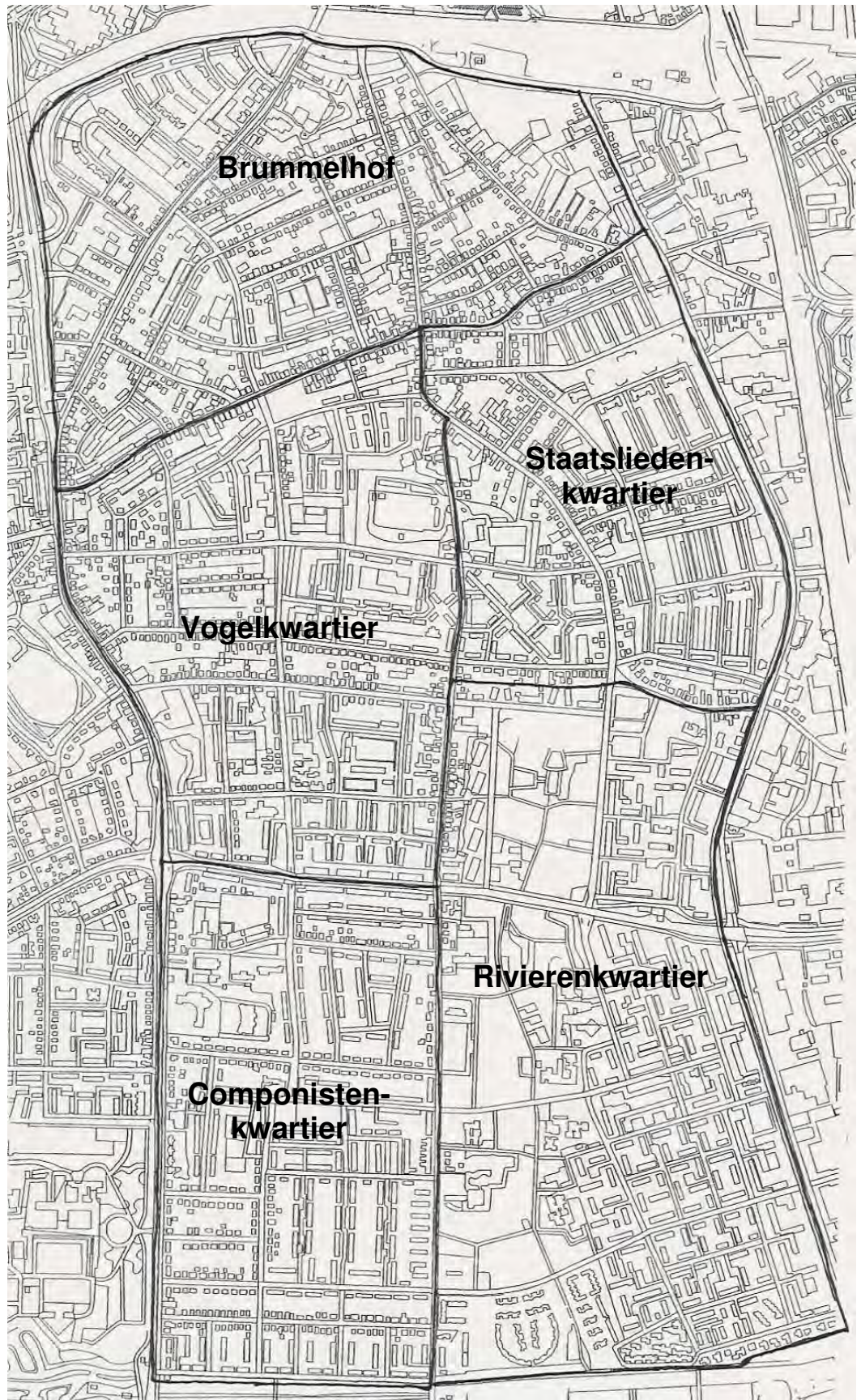
APELDOORN ZUID

inleiding	5
ontwikkelingsgeschiedenis	7
de negentiende eeuw	7
uitbreidingsplannen 1910	9
uitbreidingsplannen 1923 (en 1927)	11
uitbreidingsplannen 1938	13
uitbreidingsplan in hoofdzaak (1948/1949)	13
structuurplan (1950,1960)	15
uitbreidingsplan in onderdelen Apeldoorn en Het Loo 1950, wijk Wormen	17
uitbreidingsplan in onderdelen Wormen B (1961-1962)	19
kenmerken anno 2003	23
Brummelhof	23
Wormen	29
waardebepaling	39
ruimtelijke structuur	39
openbare ruimte	40
bebouwing	41
kansen en bedreigingen	43
ruimtelijke structuur	43
openbare ruimte	44
bebouwing	46
bijlage : waardevolle objecten	48
beeldbepalende panden	48
overige reeds gewaardeerde objecten/ complexen	49
waardevolle nog niet geïventariseerde (naoorlogse) objecten en ensembles	51
archieven en literatuur	53
geraadpleegde archieven	53
geraadpleegde literatuur	53

Wormen

I N L E I D I N G

aanleiding tot dit rapport

De gemeente Apeldoorn heeft behoefte aan een beoordelingskader in verband met actuele initiatieven en ontwikkelingen met betrekking tot de ruimtelijke ordening, de nieuwe welstand en het cultureel erfgoed. Daarom vroeg de gemeente Apeldoorn ons een methode te formuleren en deze voor Apeldoorn Zuid uit te werken op basis van de pilotstudy *Wormen. De Naoorlogse woonwijk Apeldoorn Zuid* en het rapport *Bellevue, architectuur en welstandsbeleid. Deelnota: Gebiedsgericht welstandsbeleid Apeldoorn Zuid*. Vervolgens zijn - ten behoeve van bestemmingsplannen - op basis van deze methode cultuurhistorische analyses vervaardigd van Apeldoorn Noordwest en Brinkhorst en Orden. Hierdoor is de methode aangescherpt. In dit rapport is niet alleen dit voortschrijdend inzicht verwerkt, maar ook de inbreng van diverse betrokken disciplines binnen de gemeente en aanvullende inhoudelijke informatie.

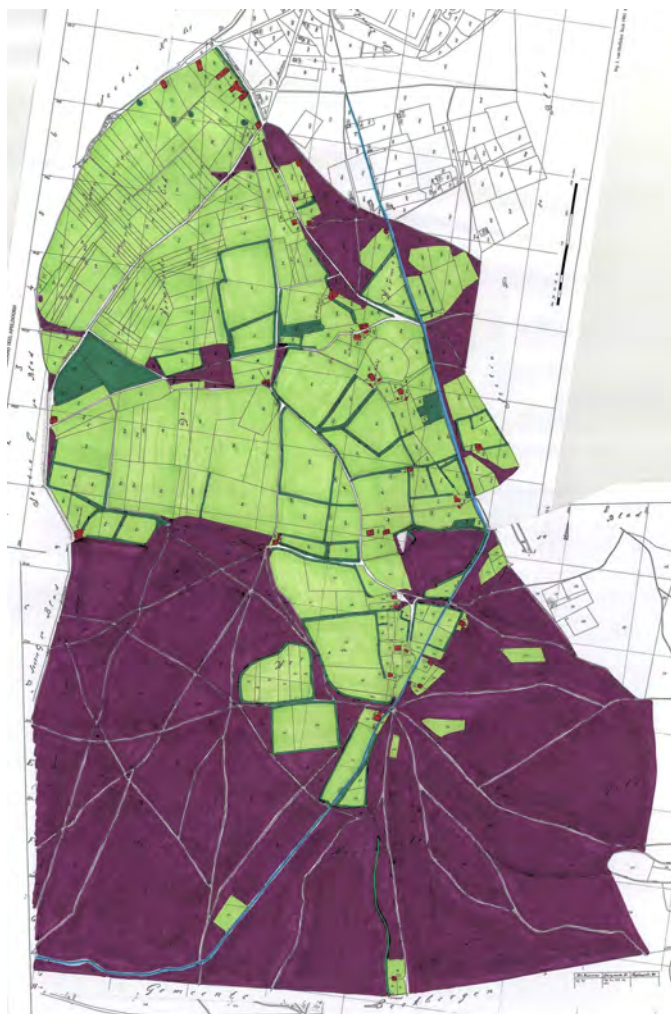
begrenzing wijk en buurten

Het onderzoeksgebied bevindt zich ten zuiden van het Apeldoornse centrum en wordt begrensd door de spoorlijn Amersfoort – Zutphen / Deventer in het noorden, de Kayersdijk in het oosten, de straten Haringvliet en Strauszlaan in het zuiden en de Arnhemseweg in het westen. De wijk heette oorspronkelijk Wormen en is aangelegd ter plaatse van de vroegere buurtschap Wormingen. Aan drie zijden is de wijk ingesloten door 'barrières': het station met de spoorlijnen aan de noordkant, het industriegebied en Apeldoorns Kanaal aan de oostkant en een tweede industriegebied en de rijksweg A1 aan de zuidkant. Alleen aan de westkant (bij de Arnhemseweg) staat de wijk in open verbinding met het overige stedelijk weefsel. De begrenzing van de verschillende buurten van Wormen in de planvorming, in de naamgeving van de straten en in de praktijk is verschillend. Om verwarring te voorkomen is de begrenzing van de buurten zoals gehanteerd in dit rapport weergegeven in de op de volgende pagina afgebeelde kaart en omschreven in de volgende alinea. Ten noorden van de Reigersweg bevindt zich de hoofdzakelijk vooroorlogse buurt Brummelhof. Het Vogelkwartier ligt ingeklemd tussen de Arnhemseweg, 1e Wormenseweg, Reigersweg en Ravenweg. Het Staatsliedenkwartier wordt begrensd door de 1e Wormenseweg, Kayersdijk, Reigersweg en Houdonstraat. Oorspronkelijk liep de grens tussen de twee buurten over de Oude Beekbergerweg. Omdat daardoor zowel het tuindorp als het voormalige PGEM-terrein doormidden gesneden werden, is de grens in de praktijk verschoven naar de 1e Wormenseweg. Centraal in het zuidelijk deel van de wijk ligt het park, dat het (groene) langgerekte hart van de wijk vormt. Westelijk van het park is de Componistenbuurt gebouwd, begrensd door de Ravenweg, Strauszlaan, Arnhemseweg en Oude Beekbergerweg. Het laatste deel van de wijk, het Rivierenkwartier, is in de jaren zestig voltooid aan de oostzijde van het Zuiderpark en is te vinden tussen de Houdonstraat, Haringvliet en de Kayersdijk.

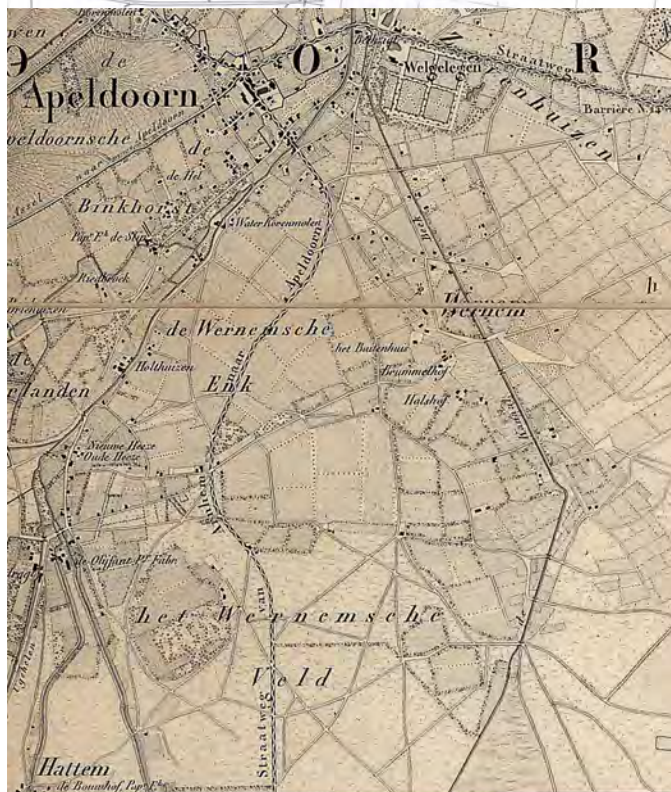
gebruik kaarten

In het hoofdstuk *Ontwikkelingsgeschiedenis* zijn relevante historische topografische kaarten opgenomen en de betreffende uitbreidings- en structuurplannen van Apeldoorn. De kaarten en plannen dienen ter illustratie en verduidelijking van de beschreven ontwikkelingsgeschiedenis. In dit hoofdstuk zijn bewerkte fragmenten uit de uitbreidingsplannen van 1923, 1938 en de jaren vijftig en zestig opgenomen. Ook de gereproduceerde plankaart van 1958 is bewerkt om de leesbaarheid te vergroten. Een uitvouwbare legenda achter in het rapport geeft de betekenis van de toegevoegde kleuren weer.

In de kaarten in het hoofdstuk *Kenmerken anno 2003* is de huidige situatie weergegeven in bewerkte GBKN-kaarten. In de bewerkte kaarten zijn de volgende thema's gemarkeerd: de ruimtelijke structuur (hiërarchisch geordend), de openbare ruimte (groen, water en verharding) en de bebouwing (functioneel geordend). De waardevolle elementen uit het hoofdstuk *Waardebepaling* zijn weergegeven in een afzonderlijke waarderingskaart.

1832 kadastrale kaart van Apeldoorn Zuid

1850 uitsnede van 'Kaart van het Loo en van deszelfs omstreken', gemaakt i.o.v. Koning Willem III

ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS

de negentiende eeuw

landschap

Het grondgebied van Apeldoorn Zuid ligt geomorfologisch op de helling van de stuwwal. Op de overgang van droge naar natte gronden ontstonden in de middeleeuwen agrarische nederzettingen nabij beken of aangelegde sprengen. Het vee kon weiden op de lager gelegen gronden, terwijl de akkers aangelegd werden op de hoger gelegen gronden. Nadat de ontginningen in de kern van Apeldoorn omstreeks 1810 waren gestart, werden deze na 1850 ter hand genomen in het buitengebied.

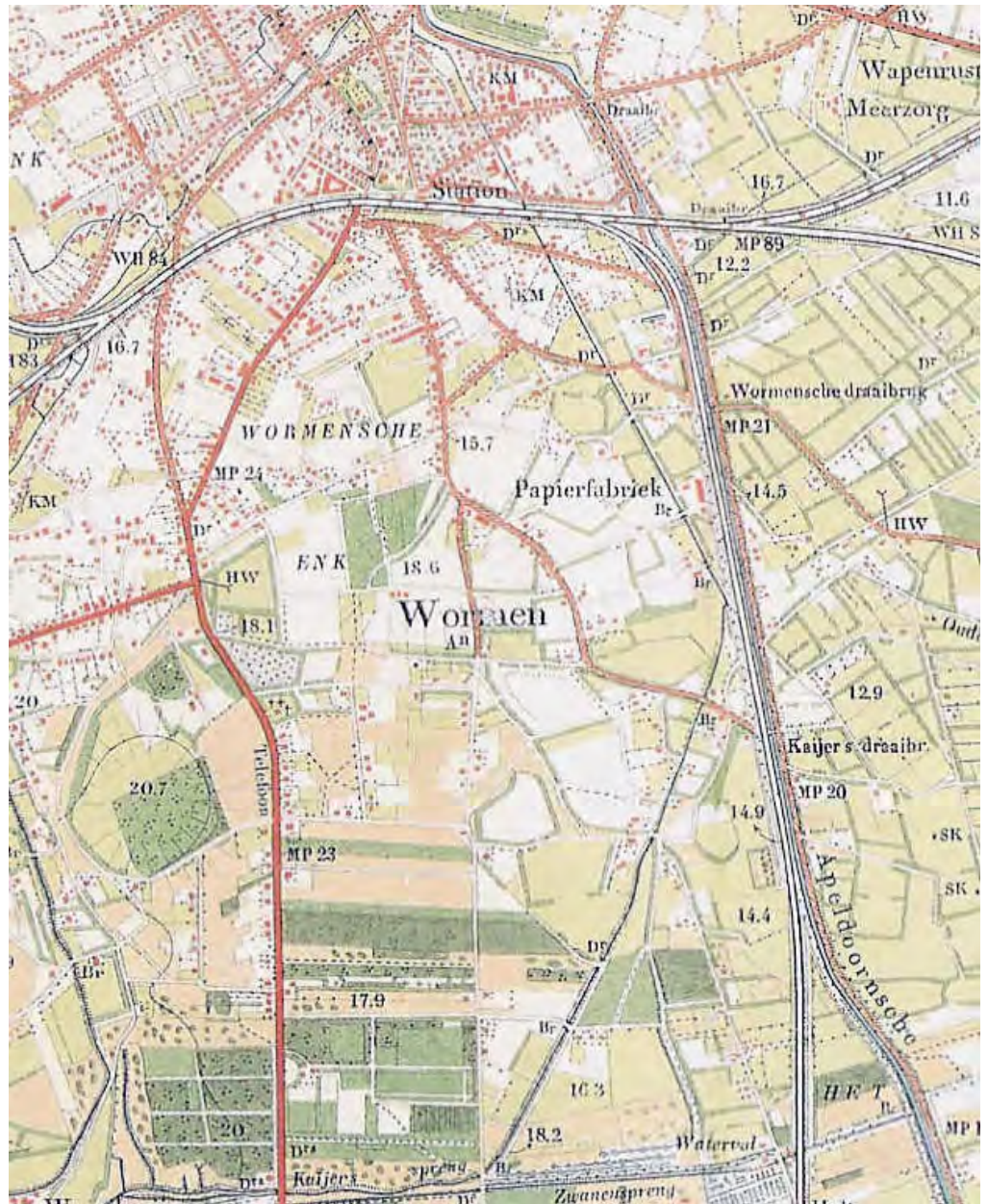
In de negentiende eeuw bestond het grondgebied van Apeldoorn Zuid uit uitgestrekte heidevelden, verscheidene bouw- en weilanden en enkele percelen bos. In de omgeving van de 1^e en 2^e Wormenseweg en de verlengde Kayersbeek lag de buurtschap Wormen. De bebouwing was aanvankelijk verspreid gesitueerd. Aan het einde van de negentiende eeuw was het bebouwingspatroon lintvormig aan de 1^e en 2^e Wormenseweg, Oude Beekbergerweg, Arnhemseweg en Reigersweg. Het patroon van oude landwegen is in de huidige structuur nog duidelijk herkenbaar. Het agrarische landschap was kleinschalig met houtwallen om de landbouwgronden. Direct ten westen van de buurtschap lag de Wormensche Enk met overwegend smalle en langgerekte landbouwkavels. De heidevelden van het Wormensche Veld sloten hierop in zuidelijke richting aan.

sprengen

In de helling van de stuwwal komt het grondwater relatief dicht aan de oppervlakte. Hier werden vanaf de zestiende eeuw sprengkoppen uitgegraven die een stelsel van gekanaliseerde beken (sprengen) voedden. De sprengen dienden onder meer als drinkwatervoorziening voor mens en vee. De opkomende nijverheid leidde tot verbetering van het sprengstelsel dat als krachtbron ging dienen voor de aandrijving van watermolens, zoals de – inmiddels verdwenen – Kaijerts- of Keyertsmolen nabij de kruising van de huidige Marchantstraat en Kayersdijk. Benedenstrooms werd het water doorgaans opgevangen in vijvers, die functioneerden als buffervoorraad voor de aandrijving van watermolens (in droge tijden) en als bezinkbassin voor de papierfabricage. Van grootscheepse industrialisatie was in de negentiende eeuw overigens nog geen sprake. Toen ander energiebronnen beschikbaar kwamen raakten de sprengen buiten gebruik. In het plangebied komen delen van de Kayersbeek en Zwaanspreng aan de oppervlakte. Op de kadastrale kaart van 1832 is de Kayersbeek als gekanaliseerde beek in noordelijke richting doorgetrokken naar de kern van Apeldoorn.

enken

Langs de sprengen ontstonden diverse nederzettingen zoals de buurtschap Wormen. Elke buurtschap had zijn eigen enkgronden. Enken, ook wel essen genaamd, waren akkerlanden die door plaggenbemesting steeds hoger werden. Vanaf de late middeleeuwen groeiden deze akkers uit tot enorme complexen, zoals de Wormensche Enk. Op de kadastrale kaart uit 1832 is te zien hoe dit uitgestrekte akkercomplex wordt begrensd door de buurtschap Wormen in het oosten en de heidevelden in het zuiden. Ter plaatse van de buurtschap zijn ondergrondse restanten van bewoning bewaard gebleven, zoals de oude goederen Het Buitenhuis, Brummelhof en Hulshof.

1910 topografische kaart

verstedelijking

In de negentiende eeuw werden de landgoederen in het noordwesten van de gemeente verkaveld en getransformeerd tot villaparken. De primaire taakstelling van de gemeente Apeldoorn lag destijds in het behouden van het aantrekkelijke en groene karakter van het villadorp dat daar tot ontwikkeling kwam. De bosrijke omgeving, de nabijheid van het Koninklijk Paleis, de verbeterde infrastructuur en de aanwezigheid van militaire inrichtingen waren aantrekkelijke factoren voor welgestelden om zich in Apeldoorn te vestigen. Ongeveer gelijktijdig werden ook de enken voor woningbouw benut. Kleine beleggers met eigen geld bouwden vrijstaande huizen aan bestaande landwegen of op basis van nieuwe stratenplannen. De toename van werkgelegenheid in nijverheid en industrie droeg in belangrijke mate bij aan deze speculatieve ontwikkeling. De gemeente had ten aanzien van de ongebreidelde lintbebouwing een neutrale en terughoudende houding.

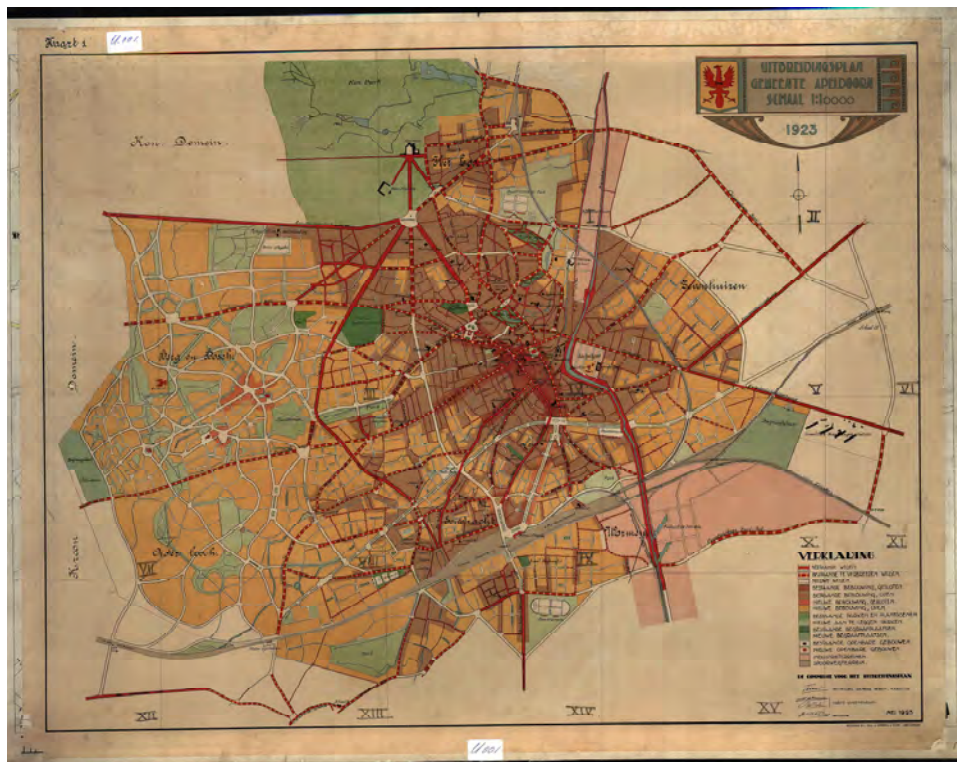
De verstedelijking van Apeldoorn Zuid kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw voorzichtig op gang. Door de ingebruikname van het zuidelijke kanaaltracé Apeldoorn - Dieren (1869) en de opening van de spoorlijnen Amersfoort - Zutphen (1876), Hattem - Dieren (1886) en Apeldoorn - Deventer (1891) nam de industriële bedrijvigheid toe. Om logistieke redenen vestigden fabrikanten hun bedrijven aan de spoorlijnen en het kanaal. Door de lage grondprijzen werden de buurtschap Wormen en de Wormensche Enk in lage dichtheden bebouwd met overwegend vrijstaande woningen op ruime kavels aan de oude landwegen; het begin van de huidige buurt Brummelhof.

uitbreidingsplan 1910

De Woningwet van 1901 stelde het ontwerpen van uitbreidingsplannen verplicht voor gemeenten met meer dan tienduizend inwoners. Tot die tijd werd in Apeldoorn gebouwd zonder stedenbouwkundig plan vooraf, in de vorm van sterk verspreide lintbebouwing en stratenplannen. Deze ontwikkeling was mede mogelijk doordat bouwen op zandgrond eenvoudig was en goedkoop.

De gemeente Apeldoorn besteedde de planvorming voor haar eerste uitbreidingsplan uit aan de plaatselijke architect J.A. Wijn. In 1910 stelde hij een bescheiden uitbreidingsplan op, dat in 1916 werd goedgekeurd. Dit plan ging niet verder dan de wettelijke verplichting, dat wil zeggen een globale aanduiding van de stedenbouwkundige hoofdbestanddelen wegen, water en bebouwing. In die tijd kampte Apeldoorn met een nijpend tekort aan woningen. De woningnood en de gunstige financiële kaders van de Woningwet leidden tot de oprichting van woningbouwvereniging De Goede Woning. De woningbouwvereniging vulde terreinen tussen de bestaande lintbebouwing in met tuindorpachtige woningbouwcomplexen. De planmatige aanpak hiervan en de toegenomen aandacht voor de kwaliteit van de woonomgeving stelden hogere eisen aan de mate van detaillering dan het globale uitbreidingsplan van 1910 bood.

De veranderingen in het landschappelijke beeld van Apeldoorn Zuid voltrokken zich in de twintigste eeuw in verhoogd tempo. In de eerste helft van de twintigste eeuw ontwikkelden de buurtschap Wormen en de Wormensche Enk zich tot de stedelijke woonbuurt Brummelhof; vernoemd naar een oude boerderij aan de huidige Reigersweg. In 1910 was de woonbebouwing voornamelijk geconcentreerd langs de oude land- en uitvalswegen: 1^e en 2^e Wormenseweg, Oude Beekbergerweg, Arnhemseweg en Reigersweg. De aan huis gebonden nijverheid maakte steeds meer plaats voor de vestiging van industriële (groot)bedrijven, voornamelijk aan de spoorlijn en het kanaal naar Dieren. In de directe nabijheid bouwde Woningbouwvereniging De Goede Woning betaalbare woningen voor arbeiders. Deze complexmatige bouw betekende een trendbreuk met de ongebreidelde lintbebouwing in alle richtingen. Ten zuiden van Brummelhof was Apeldoorn Zuid aan het begin van de twintigste eeuw nog hoofdzakelijk een landelijk gebied met landbouwgronden en heidevelden.

1923 uitbreidingsplan

1923 uitbreidingsplan, uitsnede Apeldoorn Zuid

uitbreidingsplan 1923 (en 1927)

Na de Eerste Wereldoorlog besloot het gemeentebestuur van Apeldoorn tot het opstellen van een nieuw en meer gedetailleerd uitbreidingsplan ter vervanging van het plan uit 1910. De dienst Gemeentewerken ontwierp, met medewerking van landschapsarchitect K.C. van Nes, een ambitieus uitbreidingsplan. Het naar de wethouder van Openbare Werken, jhr. Teixeira de Mattos, vernoemde plan werd in 1923 gepresenteerd en in 1929 vastgesteld. Het plan was gebaseerd op het stedenbouwkundige model van de satellietstad. Hierin kon Apeldoorn de noodzakelijke stadsuitbreidingen en verkeersmaatregelen harmonieus verenigen met behoud van het landelijke en groene karakter van de omliggende dorpskernen. De dienst Gemeentewerken vertaalde deze opgave in een minutieus stedenbouwkundig ontwerp met een samenhangende ruimtelijke compositie van straten, pleinen, gesloten bebouwing en parken. Het plan voorzorg in uitbreidingen voor wonen in alle windrichtingen, met een sterk accent op het zuidwesten van het plangebied. De nieuw geplande uitbreidingen waren rijkelijk voorzien van ruime parken. Een industrieterrein was gepland in het zuidoosten van het plangebied, in de directe nabijheid van het kanaal en de spoorlijnen. Een groot aantal wegverbredingen, pleinen, royaal gedimensioneerde verkeersdoorbraken en dito ceintuurbaan droegen zorg voor de functionele samenhang tussen de bestaande stad en de nieuwe uitbreidingen.

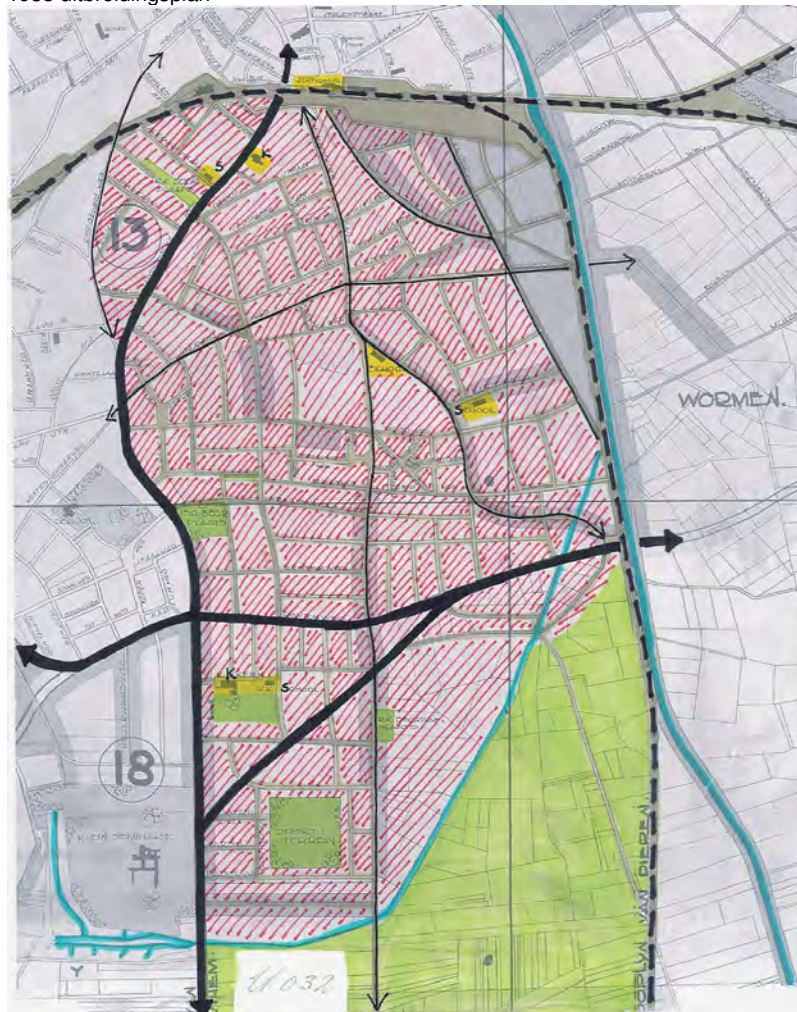
Uit het plan sprak een esthetische benadering van het stadsbeeld. Deze was verwant aan de stedenbouwkundige principes die Berlage in 1915-1917 toepaste in het plan voor Amsterdam Zuid. De grootse schaal van het plan moest tot uitdrukking brengen dat Apeldoorn een stad was geworden. De monumentaliteit van het plan moest kapitaalkrachtige burgers en bedrijven verleiden om zich in Apeldoorn te vestigen.

Een zeer ingrijpend voorstel in het plan was de verplaatsing van het treinstation in zuidelijke richting. In een nota uit 1923 stelde wethouder Teixeira de Mattos voor om de spoorlijnen te verleggen naar het zuiden en het oosten, omdat deze hinderlijke barrières vormden in de bestaande stad. De voorgestelde nieuwe locatie van het station en emplacement lag aan de zuidzijde van Brummelhof (ter hoogte van de huidige Talingweg). Brummelhof zou daardoor onderdeel uit gaan maken van het centrumgebied. De oude stationslocatie werd omgevormd tot een groen stadsplein, dat via een nieuwe monumentale boulevard in verbinding stond met het nieuwe station. Het voormalige spoortracé kreeg de bestemming van een stedelijke uitvalsweg. Het emplacement werd gedeeltelijk ingericht als marktterrein.

Al snel bleek het Uitbreidingsplan te ambitieus en werd in 1927 een herziening op het plan vastgesteld. Door de financiële terughoudendheid van de rijksoverheid en de Spoorwegmaatschappij bleven het bestaande spoortracé en de oude stationslocatie behouden. Andere onderdelen van het plan werden wel uitgevoerd, zoals het verdichten van de bebouwing in het centrum, het aanleggen van (een deel van) de zuidelijke rondweg en een industrieterrein langs het kanaal (met uitzondering van de havenarmen).

1938 uitbreidingsplan

1938 uitbreidingsplan, uitsnede Apeldoorn Zuid

uitbreidingsplan 1938

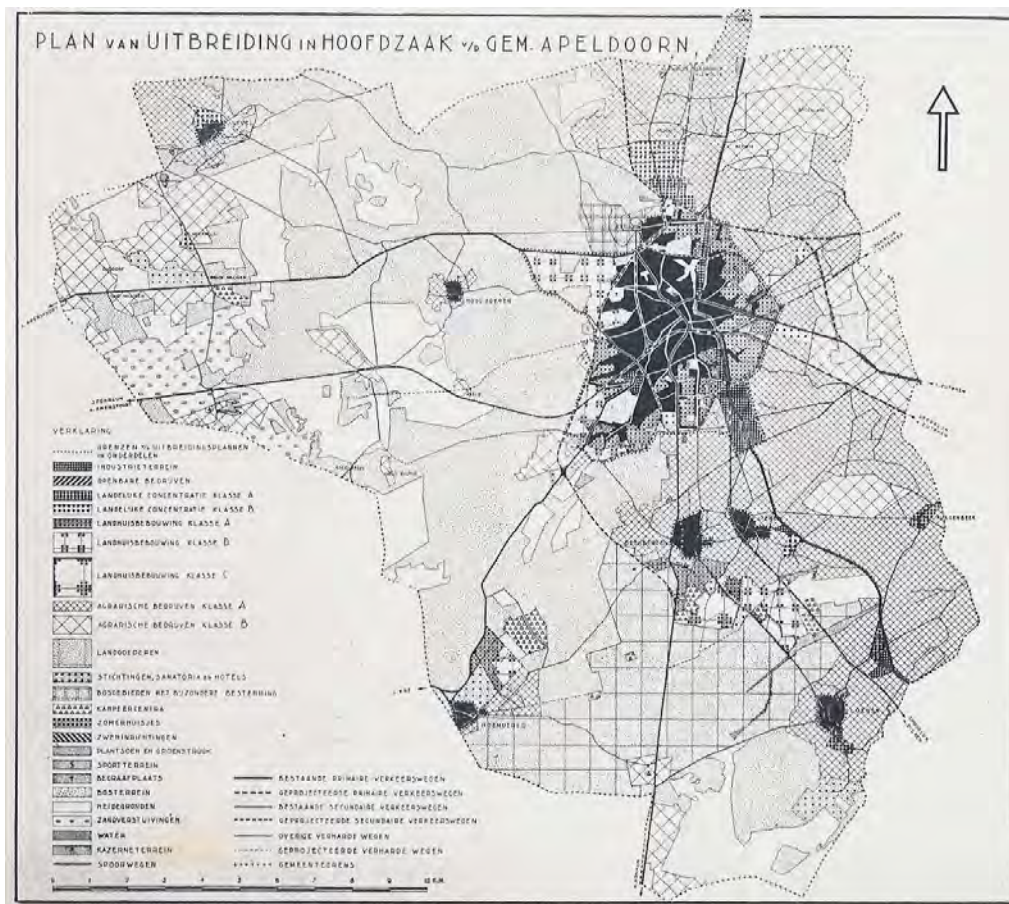
In de Woningwet was een wettelijke termijn van tien jaar opgenomen voor de herziening van uitbreidingsplannen. Vandaar dat Apeldoorn - ondanks onzekerheden over de aanleg van een rijkswegennet rond de gemeente - in 1938 opnieuw een uitbreidingsplan opstelde. De realistische benadering in dit plan kwam tot uitdrukking in een nadruk op functionele woningbouw en praktische ingrepen in de verkeersstructuur. De uitbreidingen voor wonen concentreerden zich, meer dan in het vorige plan, binnen de rondweg en waren in gelijke mate voorzien in alle windrichtingen. De stedenbouwkundigen beschouwden het bosrijke gebied ten westen van de rondweg niet langer als een uitbreidingslocatie voor woningbouw. Daar stond tegenover dat de stadsuitbreiding aan de oostzijde van het kanaal, ten opzichte van het plan uit 1923, aanzienlijk vergroot moest worden.

Omdat de buurt Brummelhof gedurende het interbellum grotendeels was volgebouwd, werd het voor woningbouw bestemde grondgebied in zuidelijke richting fors uitgebreid. De gekanaliseerde Kayersbeek vormde de natuurlijke begrenzing van de uitbreiding. Met uitzondering van de Vogelbuurt van De Gezonde Woning lieten de terreinen een patroon zien van haaks op elkaar staande straten. In het stratenpatroon werd wederom aangesloten bij de oude land- en uitvalswegen. De rondweg werd als een van de weinige vernieuwingen uit 1923 in het herziene plan overgenomen. De royale verkeersdoorbraken, de monumentale pleinen, de nieuwe stationslocatie, het wijkpark en de kanaalhaven-armen uit het vorige plan kwamen daarentegen te vervallen. De Tweede Wereldoorlog en de in juni 1942 afgekondigde bouwstop hielden de uitvoering van dit plan jarenlang op.

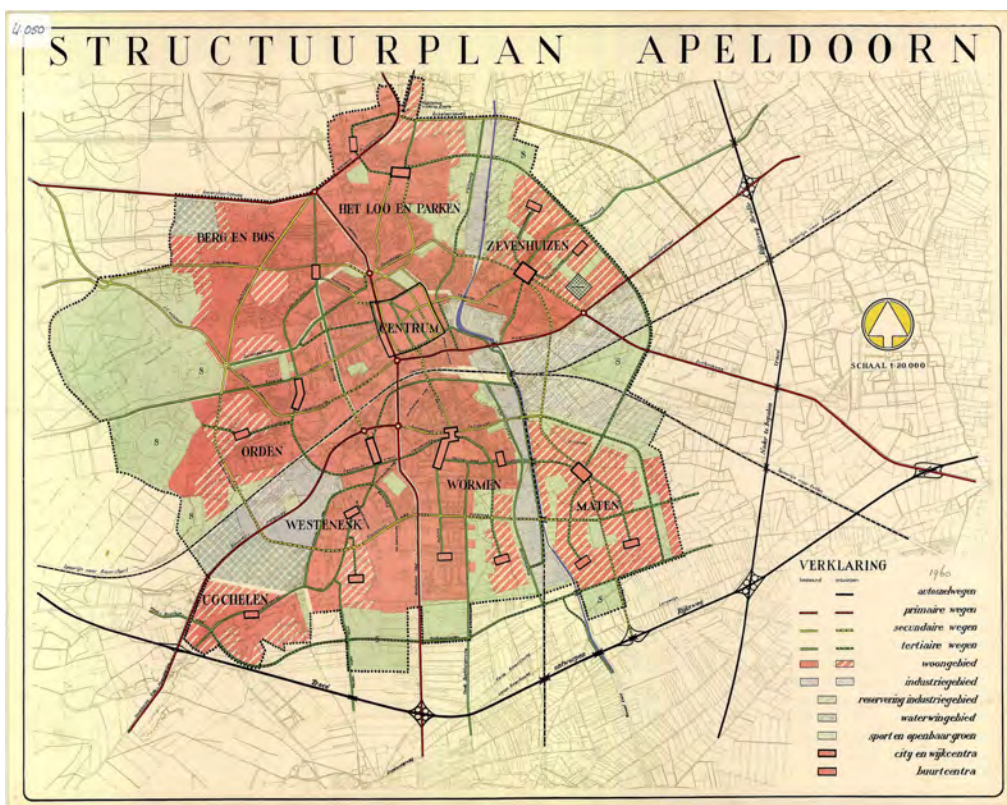
uitbreidingsplan in hoofdzaak (1948/1949)

Direct na de bevrijding had de gemeente Apeldoorn een tekort aan bijna tweeduizend woningen. Dat tekort liep op tot 3346 woningen in 1949 en slook langzaam tot 2736 woningen in 1957. Apeldoorn was weliswaar niet zo zwaar door het oorlogsgeweld getroffen als Arnhem of Nijmegen, maar het was met Emmen één van de snelst groeiende gemeenten van Nederland. Door de explosieve toename van het aantal huwelijken, de geboortegolf, de daling van het sterftcijfer, de komst van repatrianten uit Nederlands Indië en de industrialisatiepolitiek overtrof de vraag naar woningen het nieuwe aanbod ruimschoots. De stijgende vraag naar woonruimte in Apeldoorn maakte de planning van nieuwe woongebieden noodzakelijk. Onder leiding van ir. J.C.L.B. Pet ontwierp de afdeling Stedebouw van de dienst Gemeentewerken voor het gemeentelijk grondgebied een Uitbreidingsplan in Hoofdzaak (1948/1949), voor het verstedelijkte gebied een Structuurplan (1950, 1960) en voor de afzonderlijke wijken en dorpen Uitbreidingsplannen in Onderdelen. De stedenbouwkundige discipline ontwikkelde zich in die tijd tot ruimtelijke planning op wetenschappelijke grondslag. De behoeften aan ruimte voor wonen, werken, verkeer en recreatie werden niet langer gebaseerd op schattingen, maar door socioloog H. Millenaar berekend aan de hand van statistische gegevens over de huidige en toekomstige situatie.

Het Uitbreidingsplan in Hoofdzaak legde de bestemmingen vast voor het gehele gemeentelijke grondgebied. De bescherming van het natuurschoon vormde het belangrijkste uitgangspunt van het plan. De betekenis van Apeldoorn als het nationale centrum voor recreatie mocht geen schade ondervinden van de verdergaande urbanisatie. Het plan breidde het van bebouwing gevrijwaarde natuurgebied drastisch uit en legde de (recreatieve) gebruiksmogelijkheden nauwkeurig vast. Daarnaast bood het plan globale richtlijnen voor een verantwoorde ontwikkeling van de gemeente Apeldoorn als verkeersknooppunt en industrie- en woonplaats. Voor het stedelijk gebied en meer in het bijzonder voor Apeldoorn Zuid kregen deze aspecten vervolgens een nadere uitwerking in het Structuurplan en in het Uitbreidingsplan in Onderdelen Apeldoorn en Het Loo 1950, wijk Wormen

1948 uitbreidingsplan in hoofdzaak

1950/60 structuurplan

structuurplan (1950, 1960)

Na de oorlog werkte de dienst Gemeentewerken aan een herziening van het Uitbreidingsplan 1938. De herziening moest beantwoorden aan een meer gefundeerde doelstelling ten aanzien van de aspecten wonen, werken, verkeer en recreatie. Daarom stelde de dienst een wetenschappelijk vooronderzoek in, op basis waarvan een programma van de toekomstige behoeften werd geformuleerd. Het Structuurplan dat hieruit voortkwam, betrof een lange termijn visie op hoofdlijnen voor de ontwikkeling van het stedelijk gebied waarvan verwacht werd dat het in 2000 geheel bebouwd zou zijn. Daarbij werd uitgegaan van de aanname dat de Apeldoornse bevolking door zou groeien tot maximaal 120.000 inwoners in 1970 en maximaal 166.000 inwoners in 2000.

De vooroorlogse uitbreidingsplannen besloegen een te groot gebied en lieten stelselloze (lint)bebouwing toe langs alle bestaande wegen. Het Structuurplan had daarom tot doel het stedelijke gebied in omvang te beperken, de stad in wijken te verdelen en een meer geconcentreerde bebouwing mogelijk te maken. Het zwaartepunt van de stedelijke ontwikkeling lag in eerste instantie in de bestaande wijken aan de westzijde van het kanaal, waarna de sprong over het kanaal gemaakt moest worden. Nadat aanvankelijk aan de oostzijde van het kanaal alleen de wijk Zevenhuizen was gepland, werd in de herziene versie van 1960 de nieuwe wijk Maten toegevoegd, op de plek waar in alle eerdere plannen industriële activiteit was gepland. De voorzieningen in de woongebieden waren ondergebracht in een hiërarchisch systeem van buurt-, wijk- en stadscentrum.

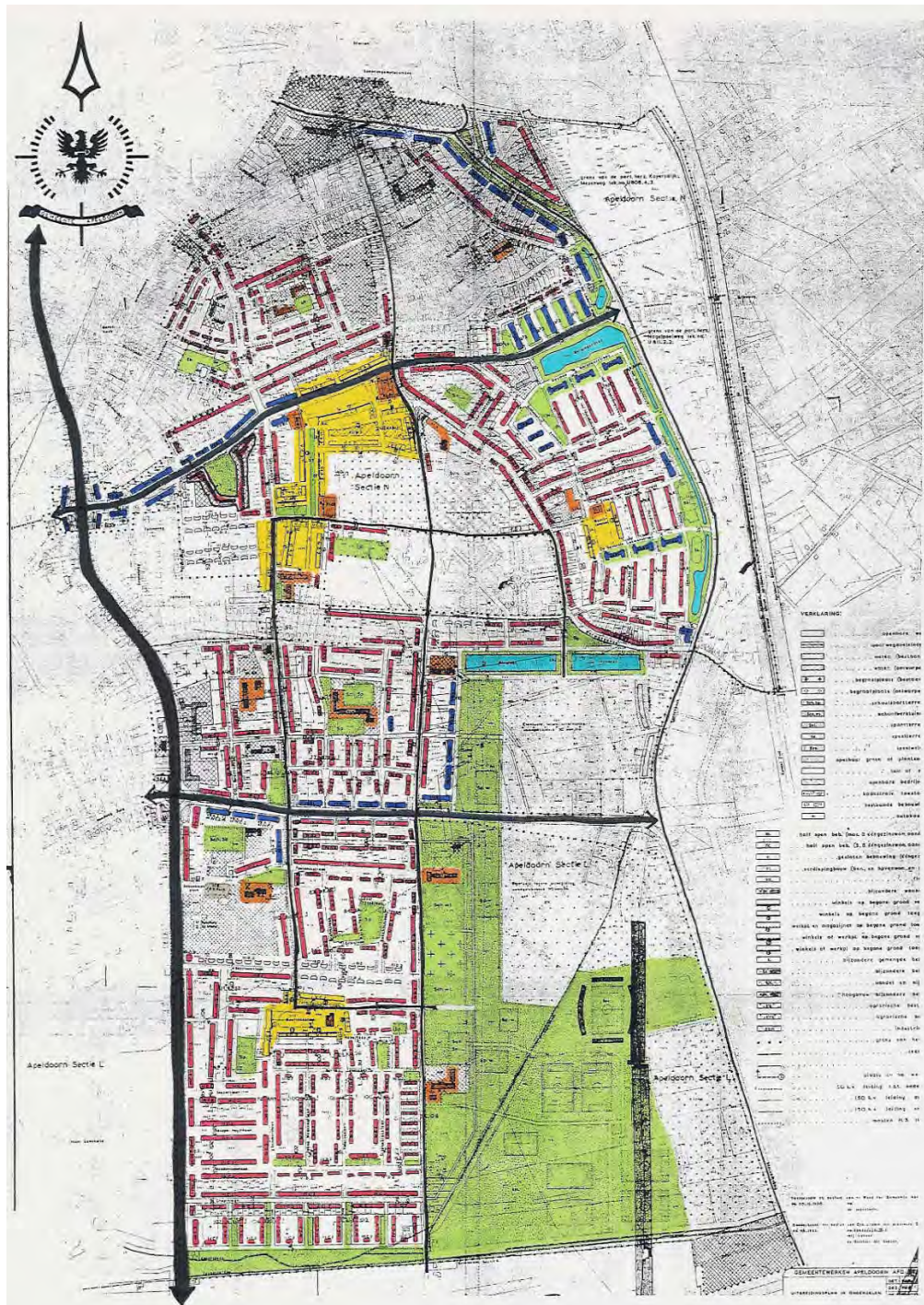
Ook het stedelijke verkeersnet was hiërarchisch opgebouwd. Het primaire stelsel van stadswegen bestond uit zes uitvalswegen in alle windrichtingen. Hiervan kregen de wegen naar Deventer, Arnhem en Hoenderloo een aansluiting op de nieuw geprojecteerde rijkswegen van Hoevelaken naar Twente (A1) en van Arnhem naar Zwolle (A50). Het secundaire stelsel van wijkontsluitingswegen bestond uit een samenhangend systeem van ring- en radiaalwegen. De buitenste ringweg verbond de wijken, recreatie- en industriegebieden met elkaar. Deze weg volgde ongeveer het tracé uit het plan van 1938. De binnenste ringweg en de radiaalwegen betroffen nieuwe elementen. Aan de binnenring lagen de wijkcentra. De radiaalwegen verbonden de wijkcentra met het stadscentrum. De belangrijkste buurtontsluitingswegen vormden het tertiaire stelsel.

Mede dankzij de industrialisatiepolitiek van de gemeente lag het percentage van de Apeldoornse beroepsbevolking in de industrie hoger dan het landelijke gemiddelde. De benodigde uitbreiding van de bestaande industrieterreinen was allereerst voorzien langs het kanaal. Voor verdere uitbreiding was een industrieterrein gepland aan de spoorweg naar Amersfoort (tussen de wijken Orden en Westenenk) en een groter terrein aan de spoorwegen naar Deventer en Zutphen (tussen de wijken Zevenhuizen en Maten). De laatstgenoemde reservering werd later omgezet in een woonbestemming. Daar stonden forse uitbreidingen van de industrieterreinen aan het kanaal tegenover.

Met de aankoop van terreinen bos en landgoederen in het westelijke deel van de gemeente kwam Apeldoorn in het bezit van een uitgestrekt en bosrijk natuurgebied dat als stadspark werd opengesteld. In aanvulling hierop voorzag het Structuurplan in de aanleg van wijkparken voor passieve recreatie, sportterreinen voor actieve recreatie en openbare groenstroken als buffer tussen de woonwijken en de aangrenzende industrieterreinen.

Apeldoorn Zuid (Wormen)

In afwijking van het uitbreidingsplan uit 1938 resulteerden de uitgangspunten van het Structuurplan voor Apeldoorn Zuid in de bouw cq. de aanleg van de Koning Stadhouderslaan in het verlengde van de Arnhemseweg, het Rivierenkwartier, vier buurtcentra waarvan één met een rechtstreekse verbinding met het stadscentrum, het Zuiderpark (1963-1965) in het hart van de wijk, het recreatieoord Malkenschoten (1956-1957) aan de zuidrand van de wijk en een langgerekte groenstrook aan de westzijde van de Kayersdijk.

1950 uitbreidingsplan in onderdelen wijk Wormen (bijgewerkte en ingekleurde versie uit 1958)

uitbreidingsplan in onderdelen Apeldoorn en Het Loo 1950, wijk Wormen

De benodigde ruimte voor woningbouw werd na de oorlog allereerst gevonden in Wormen. Met uitzondering van de buurt Brummelhof bestond deze wijk toen nog voor een groot deel uit heidevelden, weilanden en akkers. De eigendomsverhoudingen van de grond, de reeds aanwezige bebouwing en het bestaande rioleringsstelsel in dit gebied maakten complexmatige woningbouw op korte termijn mogelijk. Ter vervanging van het bewuste gedeelte in het Uitbreidingsplan 1938 en tegen de achtergrond van het in ontwikkeling zijnde Structuurplan, stelde de afdeling Stedebouw in 1950 een Uitbreidingsplan in Onderdelen op voor Wormen. Dit plan onderging in de jaren vijftig een aantal partiële herzieningen. De twee belangrijkste herzieningen hadden betrekking op de kruising van de Arnhemseweg met de Eendrachtstraat en het Staatsliedenkwartier. In het archief is alleen een bijgewerkte versie uit 1958 bewaard gebleven. Het plan voorzag al in de aanleg van het Rivierenkwartier en het Zuiderpark, maar deze onderdelen bleven vooralsnog buiten beschouwing. Voor deze buurt annex wijkpark stelde de afdeling Stedebouw in het begin van de jaren zestig een afzonderlijk Uitbreidingsplan in Onderdelen op.

Wijkgedachte

De stedenbouwkundig ontwerpers vatten Wormen niet meer op als een grenzeloze uitbreiding van de stad, maar beschouwden het voor het eerst in de geschiedenis als een zelfstandige en afgeronde woonwijk. Daarbij baseerden zij zich op de 'wijkgedachte' zoals de Rotterdamse Studiegroep Bos die in 1946 presenteerde in het boek *De stad der toekomst, de toekomst der stad*. Het betrof zowel een instrument voor een planmatige ordening van de stad, als een beschavingsoffensief voor het creëren van een hecht gemeenschapsleven. De wijkgedachte was gebaseerd op de ideële veronderstelling dat de opbouw en kwaliteit van de stedelijke structuur de sociaal-culturele ontplooiing van de stadsbewoner positief konden beïnvloeden. De wijkgedachte ging uit van een woonwijk met circa twintigduizend inwoners, omdat die omvang nodig was voor het realiseren van een volledig voorzieningenpakket. De winkels, de kerken en het gemeenschapsgebouw kregen een plaats in het wijkcentrum, de woningen in de kwadranten, de scholen en de terreinen voor spel en ontspanning in groenstroken verspreid over de wijk. De woonbuurten waren samengesteld uit diverse woning- en gebouwtypen voor verschillende sociale klassen en leeftijdscategorieën. De variatie in het woningaanbod bood de wijkbewoner zijn leven lang een overzichtelijke en vertrouwde levenskring.

Wonen

Na de bevrijding stonden in Wormen ruim 1800 vooroorlogse woningen die onderdak boden aan bijna tienduizend mensen. Het nieuwe Uitbreidingsplan in Onderdelen was berekend op totaal 6200 woningen, inclusief de bestaande woningvoorraad, en een bevolking van circa vijftientigduizend inwoners. Met gemiddeld 25 woningen per hectare kreeg Wormen de hoogste bouwdichtheid in Apeldoorn en tegelijkertijd een lage dichtheid in vergelijking met naoorlogse woonwijken in andere Nederlandse steden. Hoewel Wormen volgens de wijkgedachte geen eenzijdige bevolkingssamenstelling mocht krijgen, werd het vanwege de nabijheid van de industrie toch primair een arbeiderswijk. Op het aangrenzende industrieterrein hadden zich grote bedrijven gevestigd als PSK-fabriek van centrale verwarmingsketels, Nestradi staalconstructiebedrijf, Machinefabriek Werklust en Remeha ketelfabriek. Langs de Arnhemseweg en in de buurtcentra was op bescheiden schaal voorzien in de bouw van middenstandswoningen.

In het plan waren de open terreinen tussen de vooroorlogse bebouwing in de buurten Brummelhof, Vogelkwartier en Componistenkwartier ingevuld met woningbouw. Het betrof overwegend kleinschalige complexen in een half open blokverkaveling met twee-onder-één-kap woningen en eengezinswoningen in rijen van afwisselende lengte. Op enkele plaatsen markeerden etagewoningen in middelhoogbouw de hoofdstructuur van de wijk. Daarnaast was ook voorzien in de bouw van bejaardenwoningen. In verband met de toenemende aandacht voor bijzondere woonvormen werd vanaf 1948 een klein gedeelte van het totaal beschikbare bouwvolume gereserveerd voor de huisvesting van bejaarden. De aanpassing van het plan Wormen met betrekking tot het Staatsliedenkwartier omstreeks 1955 ging gepaard met schaalvergroting, menging van laag- en middelhoogbouw, grotere woningdifferentiatie, open strokenverkaveling en meer openbaar groen.

Verkeer

Het hiërarchische verkeersnet zag er op het schaalniveau van Wormen als volgt uit. De Arnhemseweg was een primaire weg met een aansluiting op de A1 en een rechtstreekse verbinding, via de nieuwe doorbraak Koning Stadhouderslaan, naar het stadscentrum. Het tracé Duivenlaan-Patrijsweg en de Ravenweg waren secundaire wegen die onderdeel uitmaakten van respectievelijk de binnenste en buitenste ringweg. De verlengde Fuutweg moest het wijkcentrum met het stadscentrum verbinden. Dit kostbare onderdeel was in de bijgewerkte versie van 1958 uit het plan geschrapt. De verbindingen tussen de buurtcentra, de bestaande Oude Beekbergerweg en de nieuwe wegen Kayersdijk en Laan van de Mensenrechten waren allemaal opgevat als buurtontsluitingswegen.

Voorzieningen

De winkels in Wormen werden niet samengebracht op één centrale plek, maar verdeeld over vier buurtcentra. Verdere spreiding van winkels langs doorgaande wegen moest voorkomen worden. De buurtcentra vormden ankerpunten in de hoofdstructuur van de wijk. Het voorzieningenpakket van elk winkelcentrum voorzag in de dagelijkse levensbehoeften van de buurtbewoners. De vier centra hadden een vergelijkbare opzet. De winkels lagen aan een plein dat plaats bood aan een gebouw voor bijzondere doeleinden. Het buurtcentrum in het Vogelkwartier was tevens opgevat als wijkcentrum en daartoe uitgerust met een breder voorzieningenpakket (bank, hotel, kledingzaken). Omdat de wijkindeling van de kerkgenootschappen niet samenviel met de stedenbouwkundige wijkindeling, waren in het plan geen aantallen en locaties voor kerkgebouwen bepaald.

De snelle aanwas van het aantal inwoners maakte de bouw van een groot aantal scholen noodzakelijk. In aanvulling op de twee bestaande lagere scholen was in het plan voorzien in de nieuwbouw van zes scholen voor bijzonder lager onderwijs, vier schoolgebouwen voor openbaar lager onderwijs en zes kleuterscholen. De scholen waren verspreid over de buurten en gesitueerd buiten de drukke verkeersroutes op rustige locaties met eigen speel- en sportterreinen of in de directe omgeving van openbaar groen.

Recreatie

Omdat het stedelijk gebied ten zuiden van de spoorlijn weinig openbaar groen had en de behoefte aan ruimte voor ontspanning toenam, werd het wenselijk geacht om Wormen uit te rusten met terreinen voor actieve (sportvelden) en passieve (wijkpark) recreatie. Dit voornemen resulteerde in de aanleg van het Zuiderpark (1963-1965) en het recreatieoord Malkenschoten (1956-1957). Voor beide recreatiegebieden werden afzonderlijke plannen opgesteld. Ter afscheiding van het aangrenzende industrieterrein was aan de oostzijde van de wijk een groene zoom met waterpartijen ontworpen. Om Wormen als woonwijk nog aantrekkelijk te maken, besteedden de ontwerpers veel aandacht aan de groene stoffering van de directe woonomgeving.

uitbreidingsplan in onderdelen Wormen B (1961-1962)

Na de voltooiing van het Staatsliedenkwartier waren alle opengebieden terreinen tussen de vooroorlogse bebouwing opgevuld met woningbouw. Als afronding van de wijk voorzag het plan Wormen in de aanleg van een (nog niet nader gedetailleerde) buurt in het zuidoostelijke kwadrant van het plangebied. Voor deze buurt ontwierp de afdeling Stedebouw in het begin van de jaren zestig het Uitbreidingsplan in Onderdelen 'Wormen B'. Dit plan had betrekking op het huidige Rivierenkwartier en het Zuiderpark.

Wonen

Het plan Wormen B was berekend op 1600 woningen. De ontwerpers voerden de bebouwingsdichtheid flink op in vergelijking met de andere buurten. Het percentage etagebouw bedroeg 57%, tegenover 31% voor de wijk als geheel. De bebouwingsvoorschriften stelden de etagebouw op maximaal vier bouwlagen met souterrain. Voor het eerst was het platte dak in de voorschriften opgenomen. De uitvoering van het plan in de eerste helft van de jaren zestig werd op een tot dan toe ongekennd grootschalige wijze aangepakt. Het bouwplan voor de eerste duizend huurwoningen was gebaseerd op herhalingsplannen, rationele bebouwingswijze en contingentering over meerdere jaren.

Etageblokken in open strokenverkeveling markeerden de hoofdstructuur van het plan. Ze vormden een hoge wand om het noordelijke gedeelte van het Zuiderpark, begeleidden de ringweg en begrepsden de buurt aan de oostzijde. Omwille van een gevarieerd bebouwingsbeeld waren de etageblokken aan de rand

gedacht in haakverkaveling. Het merendeel van de laagbouw was ondergebracht in een open stempilverkaveling. Deze verkaveling bestond uit een herhaling van één motief: vier rijtjes eengezinswoningen die in de vorm van een molenwiek waren gegroepeerd rond een cul-de-sac. In het uiterste zuiden van het plangebied waren op de overgang naar het buitengebied vrijstaande woningen gepland. De etageblokken en de eengezinswoningen werden ingebed in een doorlopende structuur van groene openbare ruimten.

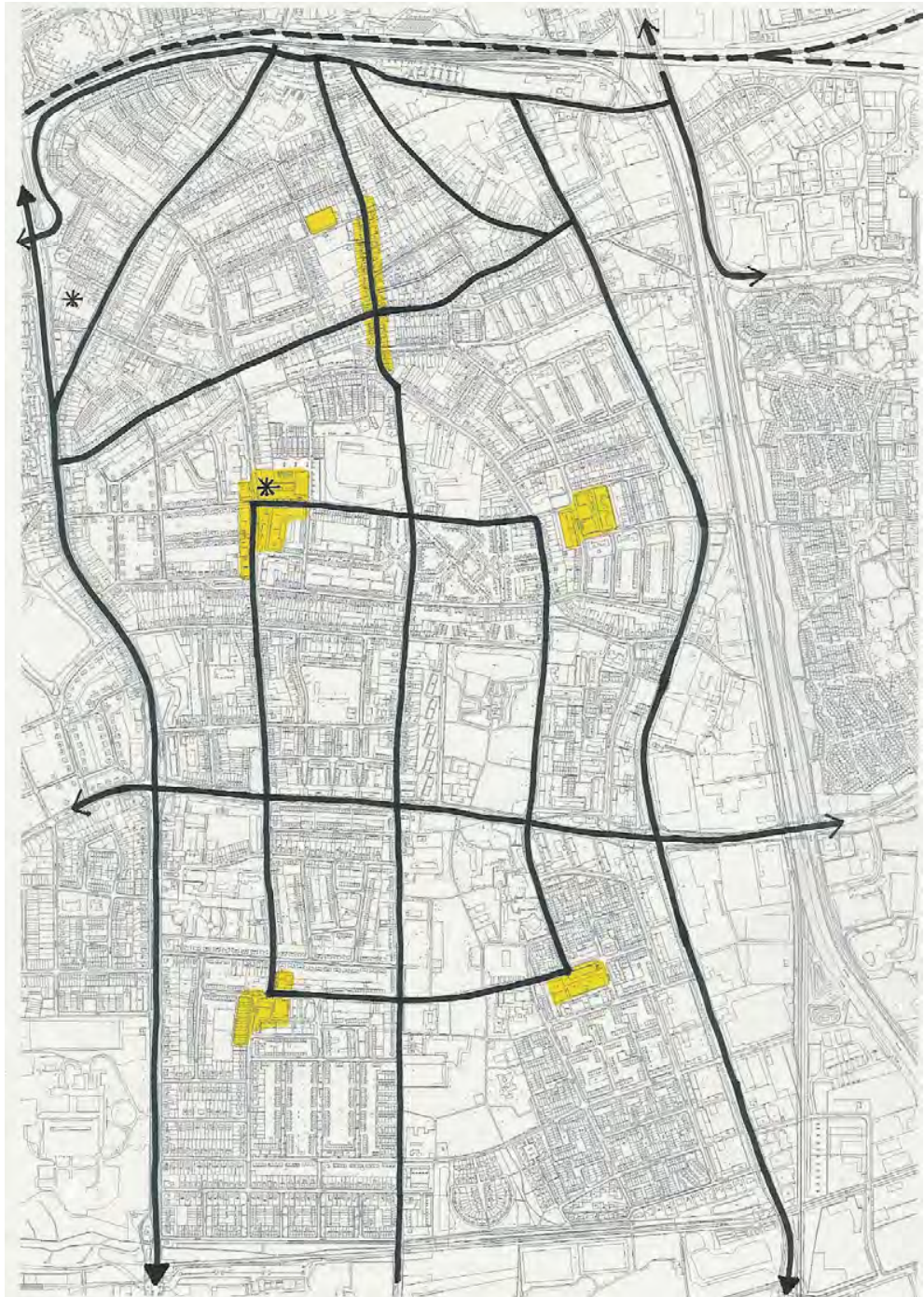
Voorzieningen

Net als in de overige buurten van Wormen concentreerden de winkels zich in één winkelcentrum. Dit buurtcentrum werd in het hart van de wijk gesitueerd, aan het verkeerscircuit dat de verschillende buurtcentra met elkaar verbond. De winkels waren ondergebracht in etageblokken. De overige voorzieningen als bijzondere woonvormen (bejaardenhuisvesting) en bijzondere bebouwing (scholen, kerk, wijkpost) werden vrijwel allemaal gesitueerd aan of in de rand van het park. Vooral bij de locatie van de schoolgebouwen in de parkrand waren veilige bereikbaarheid en dito speelmogelijkheden een belangrijke overweging.

Recreatie

Het Zuiderpark maakte onderdeel uit van het plan Wormen B. Hieruit mag niet afgeleid worden dat het park alleen voor deze buurt betekenis had. Het ruim 22 hectare grote wijkpark was primair ontworpen voor de passieve recreatie. Daarnaast werden enkele sportvelden voor de actieve recreatie in het plan opgenomen. Het nader uitgewerkte plan van R. Boom uit circa 1963 was gebonden aan de reeds eerder geplaatste hoogspanningsmasten van de toenmalige PGEM. Heesters moesten de masten camoufleren. Het gazon was overal vrij toegankelijk en geschikt voor sportgebruik in schoolverband. Het padenbeloop verbond de belangrijkste punten in het park. Door het gebruik van solitaires en sierplantsoenen kreeg het park een open karakter. Het noordelijke gedeelte van het park had een duidelijke begrenzing met etageblokken. Het zuidelijke gedeelte van het park kreeg een rafelrand met een geleidelijke overgang in de bebouwing. Op de overgang van 'groen' naar 'steen' werden de bijzondere voorzieningen en enkele spel- en zitgelegenheden geprojecteerd. De overgang van het park naar het buitengebied was open en ingericht als sportcomplex.

ruimtelijke structuur 2003

Brummelhof

ruimtelijke structuur

- Brummelhof is een historisch gegroeide wijk met overwegend lintbebouwing aan voormalige landwegen en daarin opgenomen voorzieningen
- Brummelhof heeft een hiërarchisch stratenpatroon:
  - op stadsniveau vormen de Koning Stadhouderlaan en Laan van de Mensenrechten de belangrijkste ontsluitingen die de wijk verbinden met de stadsdelen en de regio; belangrijke kruisingen worden gemarkeerd door 'stevige' gebouwen (oriëntatie- of ankerpunten)
  - de Arnhemseweg, 1^e Wormenseweg en Kayersdijk vormen de hoofdontsluitingen op wijkniveau
  - de 2^e Wormenseweg en de Reigersweg vormen op buurtniveau de belangrijkste interne nevenontsluitingen
- de hoofd- en nevenontsluitingen waaiëren uit vanuit het centrum in zuidelijke richting, en vormen een herkenbaar patroon van oude landwegen
- de klokkentoren van de Zuiderkerk aan de Arnhemseweg 76 vormt een landmark aan de rand van de wijk

Laan van de
Mensenrechten

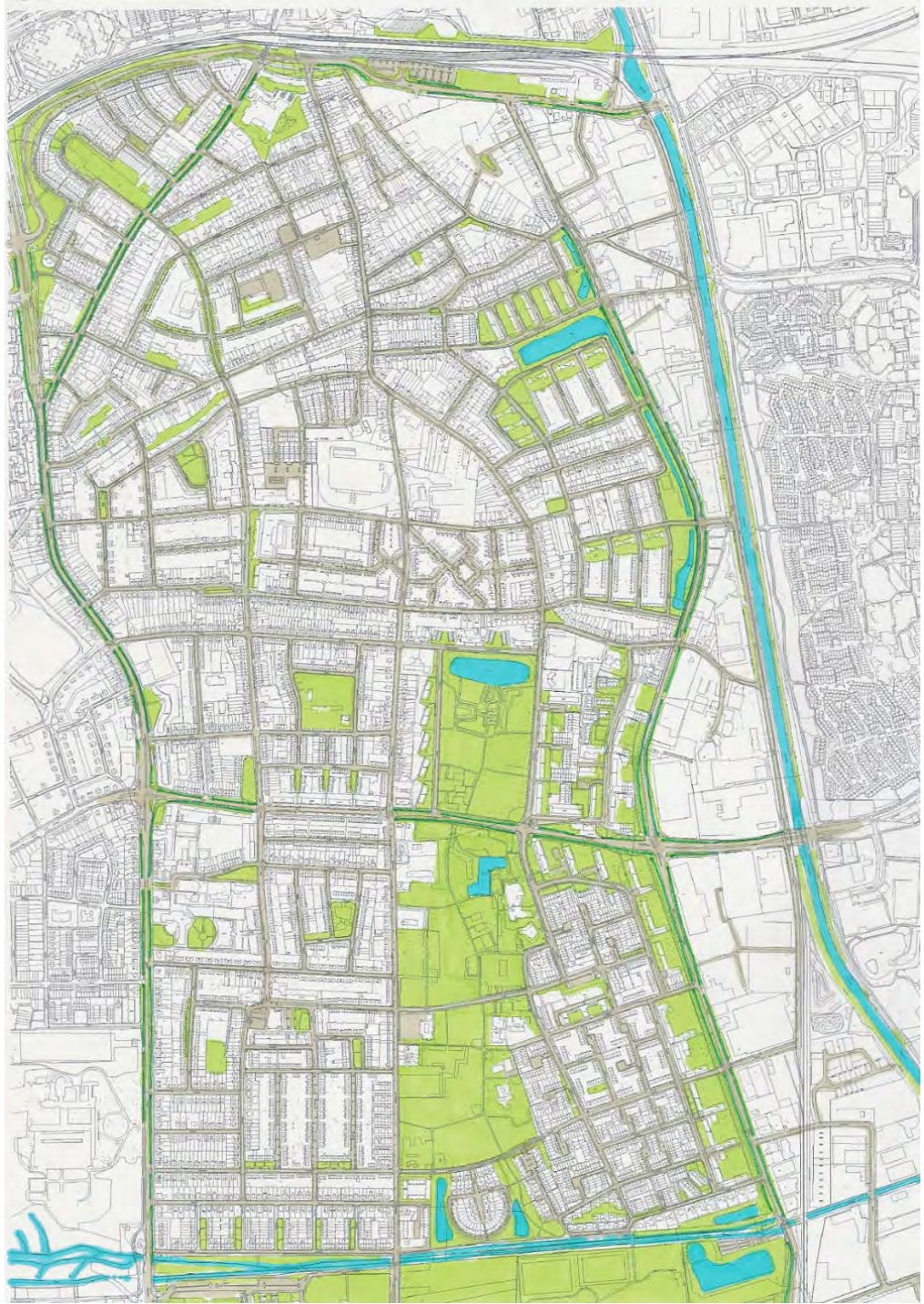
kruising Koning
Stadhouderlaan – Laan
van de Mensenrechten

1^e Wormenseweg

de Zuiderkerk, landmark
aan de Arnhemseweg

openbare ruimte 2003

openbare ruimte

- de straten worden overwegend gekenmerkt door een stenig en eenvoudig straatprofiel, met rijbanen (asfalt, klinkers), goot, trottoir en private voortuinen; de van oorsprong onverharde grindstroken aan weerszijden van de rijbaan zijn geasfalteerd (1e Wormenseweg)
- de Arnhemseweg is voorzien van oude laanbeplanting (onvolledig op het noordelijke en zuidelijke uiteinde van de straat)
- het vroeg naoorlogse buurtje met complexmatige woningbouw aan de Wulpenlaan, Meerkoetweg en Adelaarslaan kent een ruimer en groener straatprofiel: enkelzijdige grasbermen met perken, laanbeplanting en voetpad;
- aan de noordzijde wordt Brummelhof begrensd door een langgerekte groene zoom met een aaneenschakeling van plantsoenen, perken en grasstroken; hierin zijn fragmenten van oude en jonge laanbeplanting opgenomen
- een wijk- of buurtpark heeft Brummelhof niet; ter compensatie zijn in de nieuwere woonbuurtjes speelterreinen opgenomen
- het voorheen bebouwde terrein tussen de 2^e Wormenseweg en de Laan van de Mensenrechten ligt braak

2^e Wormenseweg

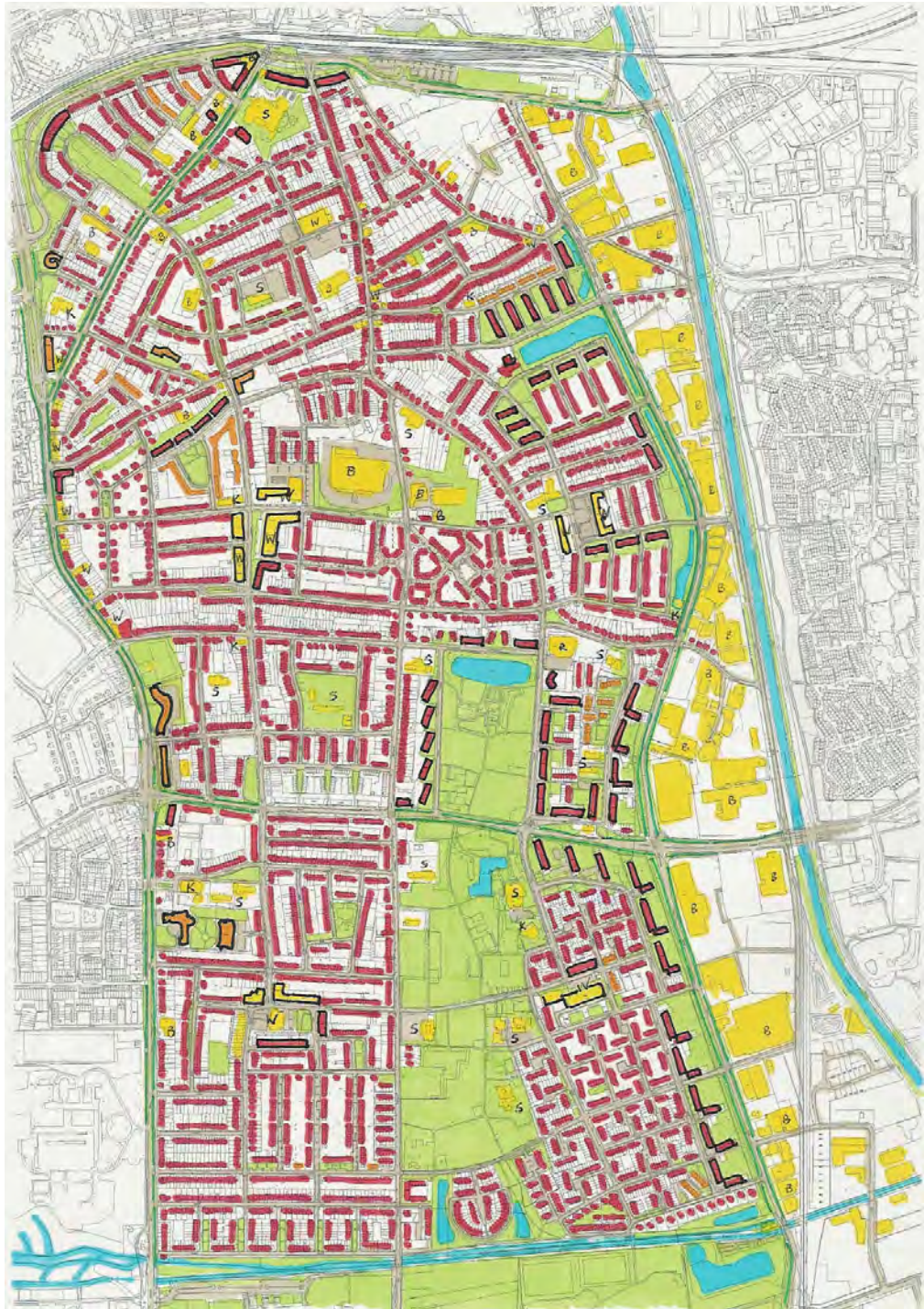
Arnhemseweg

grasbermen langs de
Wulpenlaan

groene zoom aan de noordzijde
van Brummelhof (Laan van
Mensenrechten)

bebouwing en openbare ruimte 2003

bebouwing

- Brummelhof is primair een woonwijk met (half)vrijstaande particuliere woonhuizen voor arbeiders
- de eenvoudige woonhuizen staan betrekkelijk kort op elkaar, in de rooilijn, met de voorgevel naar de straat en de nokrichting van het (gebroken) zadeldak loodrecht op de straat
- de woonhuizen zijn in de eerste helft van de twintigste eeuw gebouwd door particulieren en speculatieve bouwaannemers
- kenmerken van vooroorlogse woningbouw in Brummelhof:
  - het zgn. Apeldoornse huisje als archetype van het eenvoudige (half)vrijstaande arbeidershuis van één bouwlaag op rechthoekig grondplan en een zolderverdieping onder (gebroken) zadeldak; oudste voorbeelden met een rijke detaillering en gevarieerd materiaalgebruik (miniatuur villa's), latere voorbeelden met een eenvoudiger baksteenarchitectuur en ambachtelijke detaillering
  - de lintbebouwing aan de Arnhemseweg heeft een rijkere uitstraling in uiteenlopende bouwstijlen: samengestelde of blokvormige hoofdmassa van één tot twee bouwlagen met uitbouwen (erkers, serres, balkons), bakstenen gevels met beeldbepalende versieringen, markant pannendak met overstek, gevarieerd materiaal
- kenmerken van naoorlogse woningbouw in Brummelhof:
  - de vroeg naoorlogse rijen eengezinswoningen vormen een samenhangend complex: aaneengeschakelde woningen van twee bouwlagen met een flauw hellend zadeldak, uitgevoerd in traditionele bouwtechniek met een sobere detaillering
  - de kleinschalige invullingen uit het laatste kwart van de twintigste eeuw voegen zich qua typologie, schaal en verschijningsvorm in de bestaande bebouwingskarakteristiek
  - de meest recente woningbouw is als een middelhoog lint gesitueerd aan de Koning Lodewijklaan en de Laan van de Mensenrechten: gestapelde (senioren) woningen in torentjes en blokjes van vier en vijf bouwlagen die de doorgaande routes begeleiden en Brummelhof afschermen van het drukke doorgaande verkeer
- het merendeel van de gebouwen met een bijzondere functie is gesitueerd aan of direct achter de oude wegen: aan de Arnhemseweg een mengeling van winkels, bedrijven en sociaal-maatschappelijke instellingen, aan de 1e Wormenseweg een concentratie van winkels en aan de 2^e Wormenseweg enkele bedrijven

voorbeelden van vooroorlogse
(Apeldoornse) huisjes in
Brummelhof

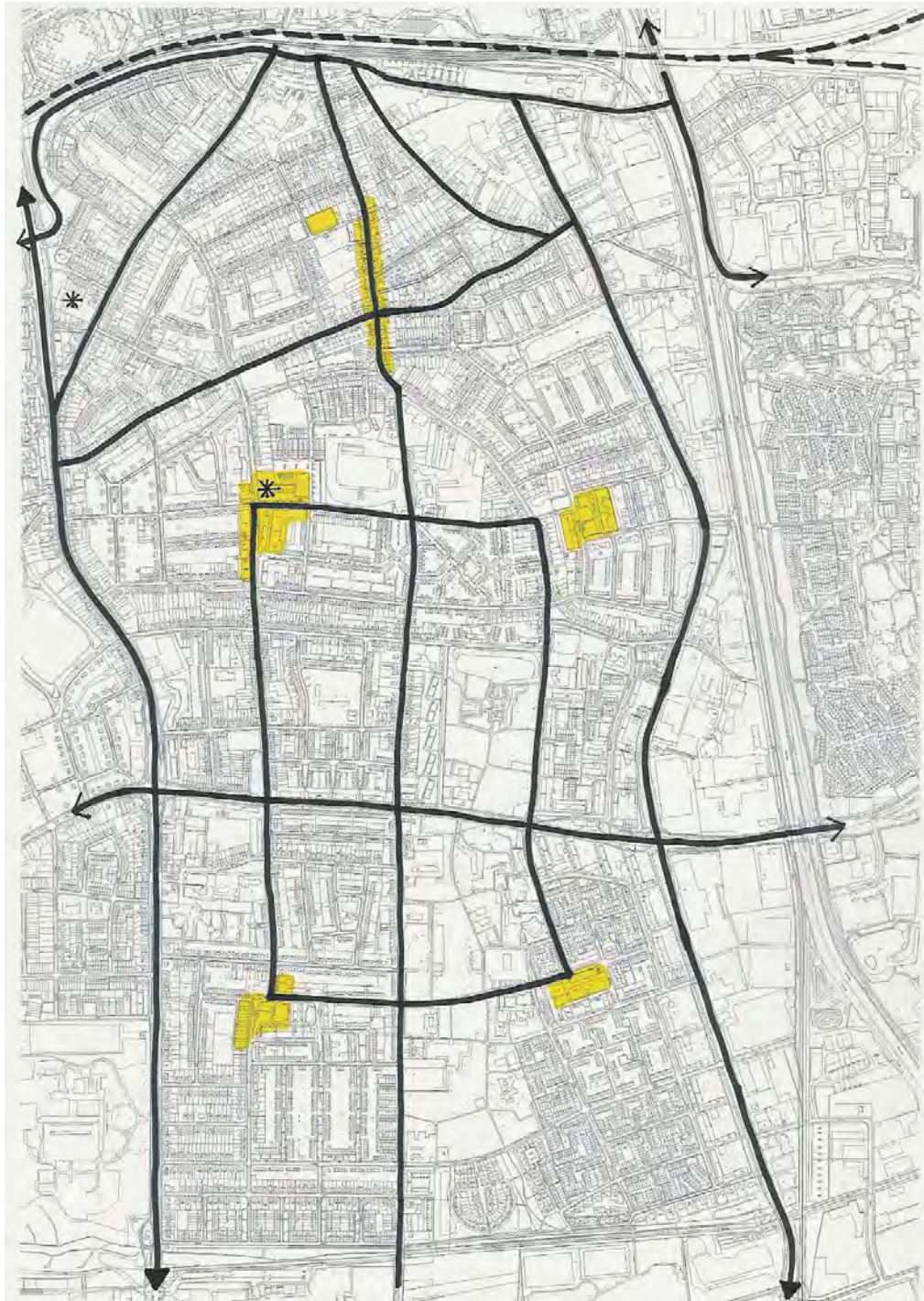

woningbouw aan de Wulpenlaan

kleinschalige invullingen uit het
laatste kwart van de twintigste
eeuw

gestapelde seniorenwoningen aan
de Koning Stadhouderslaan

ruimtelijke structuur 2003

Wormen

ruimtelijke structuur

- de naoorlogse uitbreiding Wormen is opgevat als een samenhangende wijk met een onderverdeling in vier woonkwartieren rondom het Zuiderpark
- de kwartieren hebben elk een eigen winkelcentrum; de rechtstreekse verbindingen tussen de winkelcentra vormen een denkbeeldige rechthoek die samenhang aanbrengt
- in Wormen ontbreken landmarks in de 'klassieke' betekenis van het woord (hoge [kerk]torens in belangrijke zichtassen); de hoge flat in het winkelcentrum aan de Talingweg fungeert als markerings- en oriëntatiepunt
- Wormen heeft een hiërarchisch stratenpatroon van stads-, hoofd- en nevenontsluitingen:
  - radiale stadsontsluitingen: de historische Arnhemseweg en de jongere Kayersdijk lopen vanuit het centrum in een min of meer rechte lijn langs de wijk Wormen naar de stadsrand, waarbij in afwijking van het Structuurplan niet de Arnhemseweg maar de Kayersdijk een directe aansluiting op de Rijksweg A1 heeft gekregen; het meest noordelijke, licht gebogen gedeelte van de Arnhemseweg heeft zijn functie als hoofdroute verloren aan de Koning Stadhouderlaan die eind jaren zestig is aangelegd; de Arnhemseweg heeft een afwisselend karakter met instituten, eenvoudige lintbebouwing en villa's aan een breed wegprofiel met monumentale laanbeplanting; de Kayersdijk vormt de grens tussen de woonwijk en industrieterrein Kayersmolen, waarbij een langgerekte groenstructuur (grasstroken, bomen, heesterperken) als buffer fungeert
  - ringvormige hoofdontsluitingen: de Laan van de Mensenrechten en de Ravenweg/ Marchantstraat verbinden Wormen met de andere wijken in de stad; de Laan van de Mensenrechten – oorspronkelijk een ondergeschikte ontsluitingsweg - is een belangrijke verbinding geworden in het stedelijke net van ring- en uitvalswegen
  - nevenontsluitingen: de historische linten van de Oude Beekbergerweg en de 1e Wormenseweg vormen vanouds de ruggengraat van het gebied (voormalige landwegen met een lintvormig bebouwingspatroon van vrijstaande huizen); hierop sluit een rechthoekig circuit aan van ontsluitingswegen die de vier winkelcentra / kwartieren met elkaar verbinden
- belangrijke structurelementen als het Zuiderpark (noordelijk gedeelte), de Kayersdijk en de Marchantstraat worden begeleid door linten van middelhoogbouw; het belang van deze straten en de Arnhemseweg wordt ondersteund door formele laanbeplanting

de flat aan de Talingweg vormt de stedenbouwkundige markering van het wijkwinkelcentrum

de Arnhemseweg is één van de radiale ontsluitingswegen van de stad

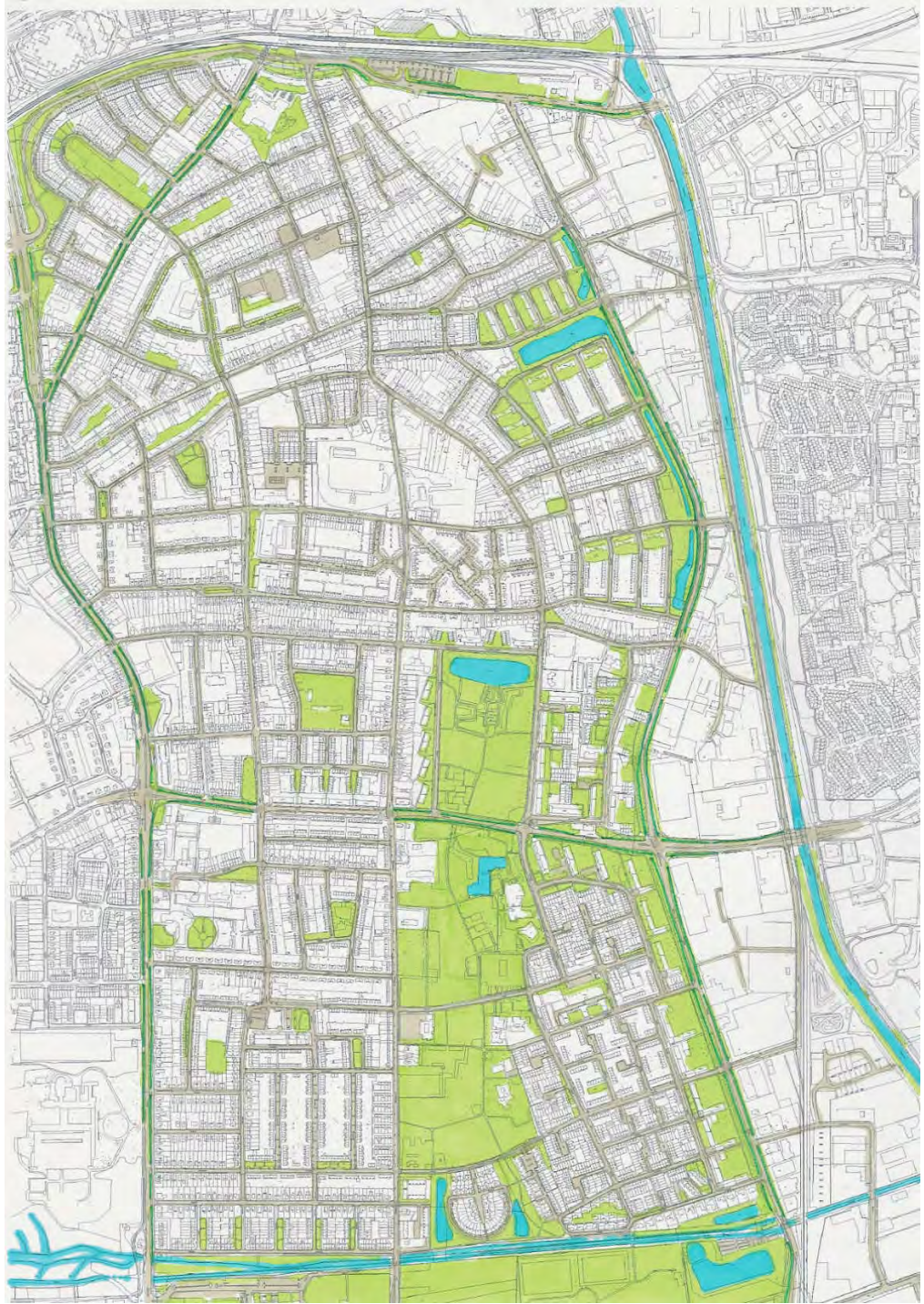

Hofveld verbindt de winkelcentra van het Vogelkwartier en het Componistenkwartier

lintbebouwing langs de 1e Wormenseweg

openbare ruimte 2003

openbare ruimte

- de verschuiving van private naar meer openbare ruimte is duidelijk waarneembaar in de stedenbouwkundige opzet van Wormen: gesloten bouwblokken met privétuinen in de eerst gebouwde westelijke kwartieren en open verkavelingsvormen met gemeenschappelijk groen in de later gerealiseerde oostelijke kwartieren

privé-tuinen in de westelijke
kwartieren

open(baar) verkavelingsgroen in
de oostelijke kwartieren

- het Apeldoorns Kanaal is een karakteristieke 'blauwe' structuurdrager die, verscholen achter het industrieterrein Kayersmolen, de wijk aan de oostzijde begrenst; de cultuurhistorische, landschappelijke en recreatieve kwaliteiten en potenties van het kanaal worden momenteel onderzocht en waar mogelijk versterkt
- de Kayersbeek en de Zwaanspreng zijn voor Apeldoorn kenmerkende 'blauwe' lijnen die, temidden van een groene inbedding, de wijk aan de zuidzijde begrenzen; sinds 1995 is een begin gemaakt met het herstel van het beken- en sprengensysteem, waaronder het weer zichtbaar maken van het oude beloop van de Kayersbeek

zuidelijk deel van het Apeldoorns
Kanaal

de Zwaanspreng (l) en de
Kayersbeek (r)

- op het schaalniveau van de wijk spelen twee groencomplexen een belangrijke rol: het Zuiderpark en de langgerekte groenstrook langs de Kayersdijk:
  - het centraal gesitueerde Zuiderpark is een langgerekt openbaar park met een open karakter, uitgestrekte gazons en solitaire bomen. Het noordelijk deel van het park is open naar de straat en wordt omsloten door hoge randbebouwing. Het visueel contact tussen wonen, verkeer en groen is sterk, de grens is hard en recht. In het zuidelijk deel zijn in de rand van het park openbare voorzieningen opgenomen, waardoor het park aan de oostkant een rafelige begrenzing heeft. Deze veel zachtere overgang heeft als doel de verbinding tussen woonbuurt en park te versterken. Bovendien zijn hierdoor openbare functies als scholen gesitueerd in een veilige groene omgeving. Aan de westkant verdwijnt het zuidelijk deel van het park grotendeels achter hekken en hagen en aan de zuidkant is recent een nieuw woningcomplex gebouwd.
  - de brede groenstrook langs de Kayersdijk vormt de oostelijke begrenzing van Wormen. Het randgroen vormt een buffer tussen de woningen in Wormen en de bedrijven aan de oostzijde van de Kayersdijk. Samen met de lintvormige middelhoogbouw is het groen bepalend voor het beeld van de oostelijke begrenzing van Wormen

grote waterpartij in het noordelijk deel van het Zuiderpark

grote grasweide in het zuidelijk deel van het Zuiderpark

laanbeplanting langs de Kayersdijk

- op het schaalniveau van de buurt is vooral het straatprofiel met het bijbehorend groen en bomenplan bepalend voor het karakter van Wormen
  - in de brede straatprofielen is niet alleen ruimte voor de rijbaan, stoep en voortuin, maar vaak ook voor een grasstrook aan één of aan beide zijden die in een aantal gevallen is voorzien van heesters en/of bomen; bij smallere straten vervangt de grasstrook ook wel de voortuinen
  - pleinvorming blijft beperkt tot de vier winkelcentra
  - tussen de in strokenverkaveling gebouwde flats zijn brede groenstroken aangelegd met gras, heesters en bomen; in het Rivierenkwartier tevens voetpaden langs groenstroken waarover de bewoners in autovrije gedeelten hun huis kunnen bereiken
  - in de gehele wijk is buitengewoon veel aandacht besteed aan het plaatsen van bomen: straten en pleinen zijn voorzien van verschillende boomsoorten, waardoor ze een versterkte eigen identiteit krijgen en waardoor bijvoorbeeld pleinen extra worden benadrukt
  - de stenige openbare ruimte in het Vogel- en Componistenkwartier (rijbaan van asfalt of klinkers, trottoirs van betonnen stoeptegels) wordt verzacht door bomen en de private voortuinen

- de openbare ruimte in de Staatslieden- en Rivierenbuurt is ruimer van opzet met meer (semi)openbaar groen: bij de inrichting is veel aandacht besteed aan de integratie van de woningen en de naaste omgeving door de toepassing van woonpaden, gemeenschappelijke tuinen, groenstroken en speelplaatsen

de brede straatprofielen bieden ruimte voor een rijbaan, stoepen, tuinen en openbare gras- en heesterstroken

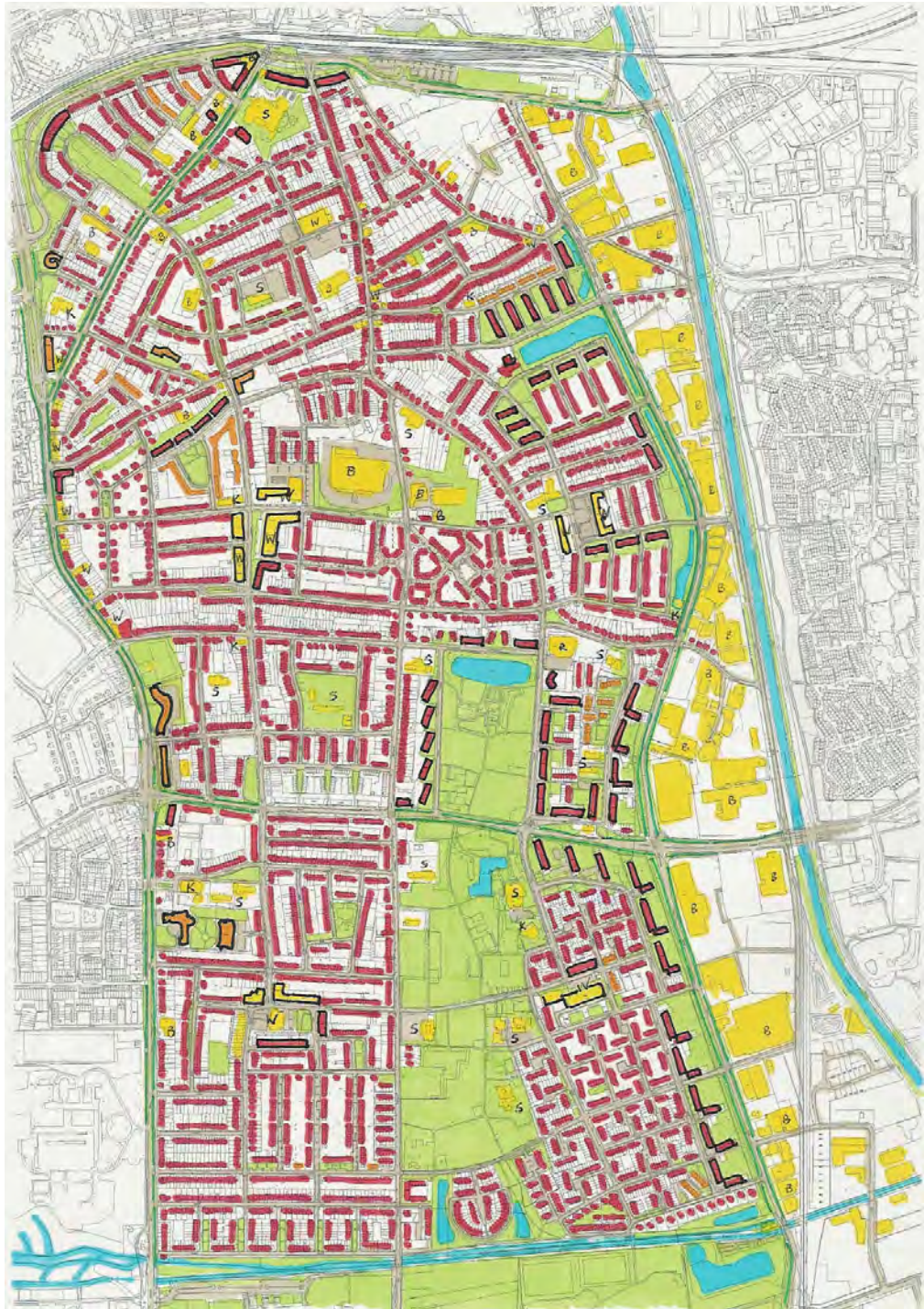

pleinvorming blijft beperkt tot de vier winkelcentra

woonpaden en groenstroken in de Staatslieden- en Rivierenbuurt

bebouwing en openbare ruimte 2003

bebouwing

- de vooroorlogse bebouwing is voornamelijk gesitueerd aan de voormalige oude landwegen en in twee woningbouwcomplexen:
  - linten van vrijstaande woningen, sporadisch afgewisseld met kleine bedrijven en winkels aan o.a. de 1e Wormenseweg, Loudonstraat, Thorbeckestraat en Oude Beekbergerweg
  - twee complexmatige tuindorpen in het Vogelkwartier

lintbebouwing aan de 1^e
Wormenseweg

het tuindorp aan de Taling- en
Eendenweg

- de naoorlogse woningbouw overheerst in de vier kwartieren:
  - in het Vogel- en Componistenkwartier overwegend eengezinswoningen met een traditionele bouwtechniek in rijen van afwisselende lengte in blokverkaveling met kleine bijgebouwen op de hoeken en privé-tuinen op de binnenterreinen (tot circa 1955): eenvormig bebouwingsbeeld van twee bouwlagen met zadeldak, met variatie in detaillering en ornamentiek (complexen op kleine schaal)
  - in het Staatsliedenkwartier een grootschaliger opzet met een hogere bebouwingsdichtheid, plaatselijk etagewoningen in open strokenverkaveling, grotere woningdifferentiatie, meer openbaar buurtgroen en een stedenbouwkundig sterk geprofileerde mix van laag- en middelhoogbouw (circa 1955 – 1957): architectonische vermenging van traditionele en modern-industriële kenmerken; hoge 'wanden' aan het water, ter afsluiting van de laagbouwblokken en langs de Kayersdijk
  - in het Rivierenkwartier krijgen de modernistische opvattingen over architectuur en stedenbouw echt vorm (na 1957): de gesloten bouwblokken van voorheen maken plaats voor een open stempelverkaveling met flats, stroken en rijtjeswoningen in een stedenbouwkundig sterk geprofileerde mix van laag- en middelhoogbouw; herhaling op grote schaal van identieke woningen in een molenwiekstructuur rondom een cul-de-sac; middelhoogbouw ter markering en als begeleiding van ontsluitingswegen en grote openbare ruimtes

eengezinsrijwoningen in het
Vogel- en
Componistenkwartier

mix van laag- en
middelhoogbouw in het
Staatsliedenkwartier

moderne laag- en
middelhoogbouw in
stempelverkaveling in het
Rivierenkwartier

- kenmerken van naoorlogse woningbouw:
  - eengezinswoningen uit de jaren vijftig zijn eenvormig qua hoofdvorm en typologie en gevarieerd in vormgeving, uitvoering en detaillering: twee bouwlagen met flauw hellend zadeldak, in rijen van wisselende lengte of twee-onder-één-kap, rood bakstenen gevels waarbij het ritme van deuren, ramen en schoorstenen de individuele woning binnen het grotere geheel benadrukt, deuroplijstingen en borstweringen in afwijkend materiaal of metselverband, stalen raamkozijnen met roedenverdeling, balkon met (uitkragend) stalen balkonhek
  - eengezinswoningen uit de jaren zestig hebben een eenvormige en industriële verschijningsvorm: grootschalige bouw van één type woning van twee bouwlagen met plat dak in een moderne en eenvoudige vormgeving, zichtbare verdiepingsvloer in de rode bakstenen gevels, verticale gevelgeleding d.m.v. muurdammen in verglaasde zwarte of witte baksteen, verdiepingshoge prefab-gevelpuien
  - eengezinswoningen uit de jaren zeventig en tachtig refereren wederom aan de typologie en verschijningsvorm uit de jaren vijftig (rijtjeswoningen, bakstenen gevels, pannen daken), maar zijn groter opgezet en hebben een gevarieerder indeling
  - etagewoningen uit de jaren vijftig sluiten zoveel mogelijk aan bij de destijds vertrouwde typologie van de eengezinswoning, teneinde deze nieuwe woonvorm geaccepteerd te krijgen: rechthoekige bouwvorm met zadeldak, verticale gevelgeleding, individueel herkenbare woningen, bakstenen gevels, deur- en vensteromlijstingen, inpandige balkons, robuuste ornamenten (verticale tendensen overheersen in het gevelbeeld)
  - etagewoningen uit de jaren zestig brengen veel meer het collectieve aspect van de (middel)hoogbouw tot uitdrukking in moderne vormgeving: rechthoekige bouwmassa's met platte daken, uitkragende balkons, transparante trappenhuizen, ontbreken van ornamentiek, zichtbare vloerbanden in de gevel, prefab gevelpanelen en verdiepinghoge gevelpuien, nadruk op het 'collectieve' van de woonvorm (horizontale tendensen overheersen in het gevelbeeld)

eengezinswoningen uit de jaren vijftig

eengezinswoningen uit de jaren zestig

etagewoningen uit de jaren vijftig

etagewoningen uit de jaren zestig

- bejaardenwoningen zijn in de jaren vijftig voornamelijk op kleine schaal gebouwd tussen de eengezinswoningen (Bernard Zweerslaan, Mendelssohnlaan) en incidenteel op grotere schaal in de vorm van een complex met algemene voorzieningen (De Avondzon: woningen in twee bouwlagen rond een parkje, architecten J.G. en P.K. Mensink 1952-1953); in de jaren zestig zet de complexmatige aanpak zich voort; in verband met de vergrijzing van de wijk wordt recentelijk een groot aantal seniorencomplexen verspreid over de wijk gerealiseerd (veelal in de directe omgeving van bestaande bejaardenwoningen en/of voorzieningen)

- de winkels zijn hoofdzakelijk geconcentreerd aan vier winkelpleinen in het hart van de kwartieren: gericht op het kwartier waarin ze liggen, met een voorzieningenpakket voor de dagelijkse behoeften
  - het winkelcentrum in het Vogelkwartier heeft een breder aanbod, hoewel de oorspronkelijke plannen met een markt, wijkgebouw, bibliotheek en bioscoop nooit zijn gerealiseerd
  - het buurtcentrum van het Componistenkwartier (1952-1955) heeft in afwijking van het oorspronkelijke plan geen winkels aan alle zijden van het plein; omdat laagbouw als pleinwand ongeschikt werd geacht (zie westzijde), is bij de overige pleinwanden tot gestapelde bouw overgegaan; recentelijk is een supermarkt op het plein gebouwd
  - afgezien van het toevoegen van luifels en wijzigen van puien hebben de winkelcentra verder geen wezenlijke veranderingen ondergaan

het wijkwinkelcentrum in het Vogelkwartier

het buurtwinkelcentrum in het Componistenkwartier

- verspreid over de wijk staan zeven kerkgebouwen van even zovele kerkgenootschappen: twee kerkgebouwen aan de Arnhemseweg dateren uit de jaren dertig en zijn gesitueerd aan een voorplein; de overige kerkgebouwen uit de jaren vijftig en zestig zijn eveneens markant gesitueerd op een straathoek of in het groen

kerk op de hoek van de Adelaarslaan- Talingweg

kerk aan de Arnhemseweg

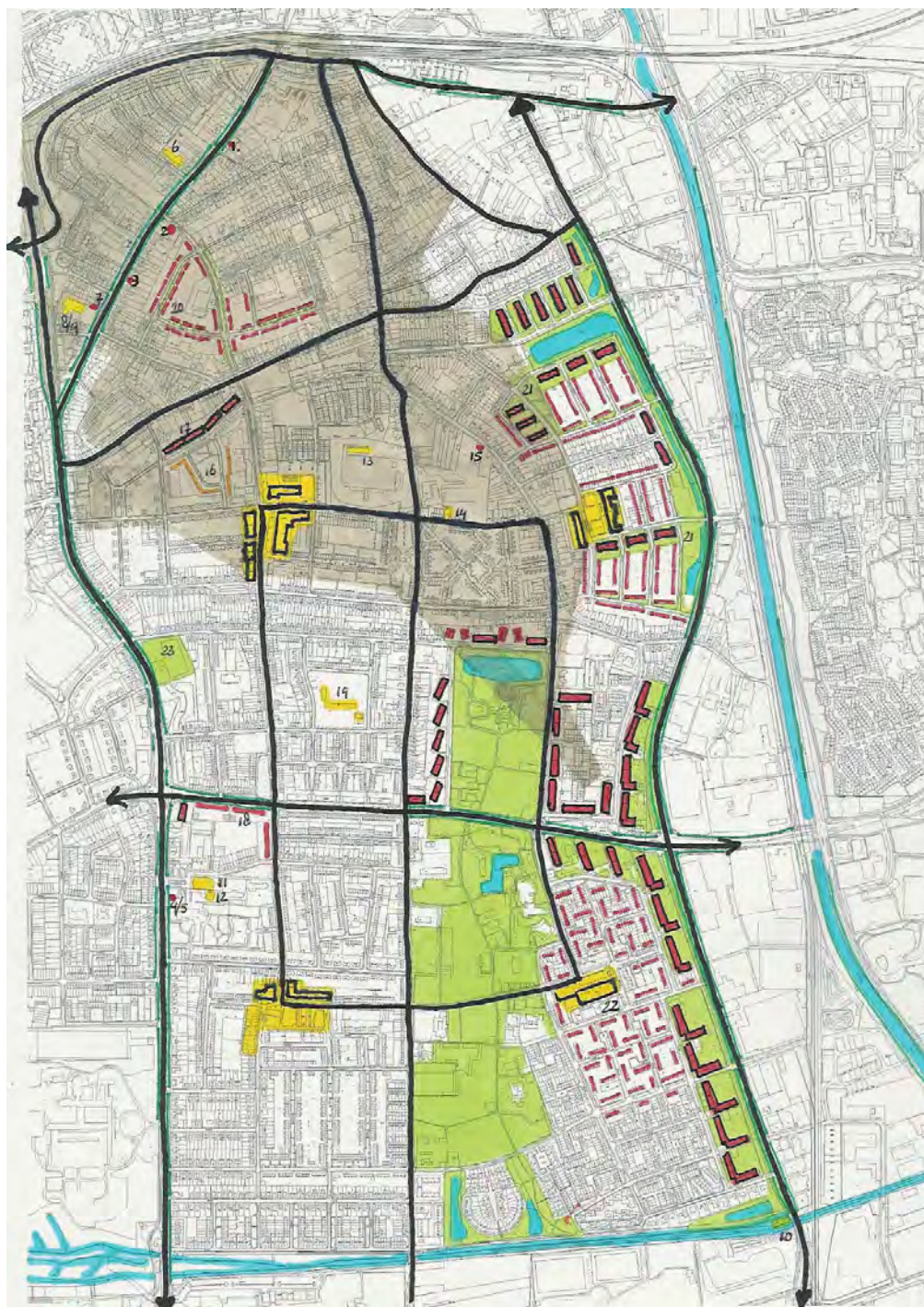
- verspreid over de wijk staan circa vijftien scholen, voornamelijk bestemd voor (uitgebreid) lager onderwijs: vooroorlogse scholen zijn opgenomen in de lintbebouwing of gesitueerd bij een kerk, scholen uit de jaren vijftig zijn geplaatst op een rustige plek tussen de woningen, in de jaren zestig zijn de scholen gebouwd in de rand van het Zuiderpark; als gevolg van de veranderde bevolkingssamenstelling zijn enkele schoolgebouwen gesloopt of herbestemd

lagere school, gelegen in de zuidoost rand van het Zuiderpark

schoolgebouw op de noordoosthoek van het Zuiderpark

waarderingskaart

W A A R D E B E P A L I N G

Behoud, herkenbaarheid of versterking van de navolgende aspecten is vanuit cultuurhistorisch perspectief van essentieel belang voor de identiteit van Apeldoorn Zuid.

ruimtelijke structuur

De duidelijk herkenbare tweedeling tussen enerzijds het historisch gegroeide en overwegend vooroorlogse Brummelhof en anderzijds het planmatige en overwegend vroeg naoorlogse Wormen:

- het stratenpatroon van de in zuidelijke richting uitwaaiende oude landwegen met dwarsverbindingen is de belangrijkste kwaliteit in de ruimtelijke structuur van Brummelhof: 'het verstedelijkte landschap' is een pragmatische, ruimtelijk-functionele uitwerking van de agrarische ondergrond van de voormalige Wormense Enk
- de belangrijkste kwaliteit in de ruimtelijke structuur van Wormen is de consequent doorgevoerde opeenvolging van schaalniveaus in de hoofdopzet, de voorzieningen, de ontsluitingen en het groen, waarbij de heldere en samenhangende opzet in kwartieren met vier onderling verbonden winkelcentra rondom het centraal gelegen Zuiderpark uitdrukking geeft aan het stedenbouwkundige concept van de wijkgedachte en is als zodanig essentieel voor de herkenbaarheid van de structuur: dit 'modernistische stadsontwerp' staat betrekkelijk los van de agrarische ondergrond
- naast hun onderlinge samenhang hebben de vier kwartieren ook afzonderlijk een eigen ruimtelijke identiteit die voortkomt uit de toenmalige en voortschrijdende ontwerpopvattingen: het Vogel- en Componistenkwartier zijn kleinschalig en besloten van opzet en traditioneel in architectuur, bouwtechniek en typologie; het Staatslieden- en Rivierenkwartier zijn daarentegen ruim en open opgezet, moderne in architectuur en bouwtechniek en gevarieerd qua woningtypologie
- ter ondersteuning van de ruimtelijke hoofdstructuur is vooral in het Staatslieden- en Rivierenkwartier begeleidende middelhoogbouw toegepast: rond het noordelijk deel van het Zuiderpark en de vijver bij de Goeman Borgesiusstraat en langs de Kayersdijk en de Marchantstraat (het lint van middelhoogbouw is aan de Ravenweg onderbroken, wat ruimte biedt voor toekomstige ontwikkelingen)

Het hiërarchische stelsel van ontsluitingswegen vormt een hecht en goed functionerend netwerk:

- de grote betekenis van de primaire radialen (Arnhemseweg, Kayersdijk) en de secundaire ringwegen (Laan van de Mensenrechten, Ravenweg/ Marchantstraat) als structuurdragers vindt zijn weerklink in de begeleidende middelhoge bebouwing en/of groenstroken cq. laanbeplanting
- in het tertiaire wegenstelsel vormen vooral de historische linten duidelijk herkenbare tracés, terwijl de verbindingswegen tussen de vier winkelcentra / kwartieren hun oorspronkelijke herkenbaarheid en beoogde status als intern circuit hebben verloren

In de huidige situatie zijn de waterlopen van secundair belang als dragers van de structuur:

- het Apeldoorns Kanaal ligt verscholen achter het industrieterrein Kayersmolen, en de Kayersbeek is evenwijdig aan de Zwaanspreng naar het kanaal geleid
- de (her)ontwikkeling van de cultuurhistorische, landschappelijke en recreatieve kwaliteiten van het kanaal en de actuele herstelwerkzaamheden aan het beken- en sprengensysteem (o.a. het weer zichtbaar maken van het oude beloop van de Kayersbeek) zullen van deze 'blauwe aders' wederom belangrijke en zichtbare structuurlijnen maken

De ruimtelijke structuur van Apeldoorn Zuid heeft weinig in het oog lopende (gebouwde) herkenningspunten:

- de Zuiderkerk aan de Arnhemseweg is de enige landmark in de 'klassieke' betekenis van het woord, zij het met een excentrische situering
- een hoge flat aan de Talingweg markeert het wijkcentrum

openbare ruimte

De hiërarchie in wijk-, buurt- en straatgroen en de kwaliteit en dosering ervan zorgen voor een overwegend aangenaam en groen ruimtelijk beeld (Brummelhof blijft hierin achter bij Wormen):

- het Zuiderpark is buitengewoon waardevol als groene long voor de wijk: omdat de gebruiks- en belevingswaarde van het park naar de huidige maatstaven onvoldoende zijn, is de actuele reconstructie onder meer gericht op verbetering van de toegankelijkheid en de mogelijkheden tot actieve en passieve recreatie (o.a. herstel van de oude loop van de Kayersbeek)
- kenmerkend voor de identiteit van het Zuiderpark is het onderscheid in een harde en rechte begrenzing in het formeel aangelegde noordelijke deel, en een zachte en rafelige begrenzing in het informeel ingerichte zuidelijke deel
- de langgerekte groenstrook aan de Kayersdijk is van grote betekenis, niet alleen vanwege de esthetische waarde (door de wijze waarop groen en water het beeld van de ruimtelijke hoofdstructuur bepalen) maar ook als groene buffer tussen de woonwijk enerzijds en het doorgaande verkeer en het bedrijventerrein Kayersmolen anderzijds
- de benadering van de openbare ruimte op het schaalniveau van de buurt en de straat verandert gedurende de twintigste eeuw en heeft geresulteerd in een minimale en overwegend stenige openbare ruimte in het vooroorlogse Brummelhof (rijbaan, trottoir), een ruimer straatprofiel met groene onderdelen in het vroeg naoorlogse Vogel- en Componistenkwartier (rijbaan, grasstrook, voetpad) en een ruimtelijke integratie van straat- en woonomgeving in het Staatslieden- en Rivierenkwartier (cul-de-sac, woonpaden, gemeenschappelijke tuinen)

De verharde openbare ruimte is typologisch eenvormig (hoofdzakelijk straten) maar wat betreft de inrichting gevarieerd:

- van belang voor de beleving van de openbare ruimte is de relatie tussen straat, kavel en gebouw: variërend van smal, privé en individueel in Brummelhof tot ruim, (semi)openbaar en collectief in het Rivierenkwartier
- het strikte onderscheid tussen private en openbare ruimte dat onlosmakelijk verbonden is met de ruimtelijke opzet van de vooroorlogse buurten, ontwikkelt zich via overgangselementen als grasstroken naar een geleidelijk in elkaar overvloeien van straat- en woonomgeving in de naoorlogse buurten
- van belang voor de identiteit van en de eenheid in het straatbeeld is de kleinschalige, rustige en lengterichting benadrukkende inrichting van de meeste woonstraten; veelal met een enkelzijdige laanbeplanting op basis van een weloverwogen bomenplan
- de laanbeplanting is essentieel ter ondersteuning van de stedenbouwkundige betekenis van de primaire en secundaire ontsluitingen (Arnhemseweg, Kayersdijk, Laan van de Mensenrechten, Ravenweg/Marchantstraat)

bebouwing

Apeldoorn Zuid is primair een woonwijk voor arbeiders met hoofdzakelijk rijtjes eengezinswoningen en blokjes etagewoningen:

- de eengezinswoningen en de etageflats zijn overwegend complexmatig opgezet en worden gekenmerkt door een min of meer uniform bebouwingsbeeld (hoofdvorm, gevelbeeld, materiaalgebruik), waarvan de kwaliteit meer schuilt in de samenhang van het geheel dan in de waarde van het afzonderlijke pand
- de zorgvuldige detaillering en de variatie in het kleurgebruik en de ornamentiek zorgen voor een aangenaam gevelbeeld
- de gemengde bebouwing van rijtjes eengezinswoningen en blokjes etagewoningen in blok-, stroken- en stempelverkaveling is een voor Nederland gedurende de wederopbouwperiode kenmerkende uitwerking van de destijds invloedrijke wijkgedachte
- karakteristiek is het onderscheid tussen de kleinschalige besloten opzet en traditionalistische verschijningsvorm van de woonbebouwing in Brummelhof, Vogel- en Componistenkwartier enerzijds, en de grootschalige open opzet en modernistische verschijningsvorm het Staatslieden- en Rivierenkwartier

- de fragmentarische spreiding van voorzieningen is bepalend voor het vooroorlogse Brummelhof, terwijl een concentratie van voorzieningen juist kenmerkend is voor de naoorlogse kwartieren

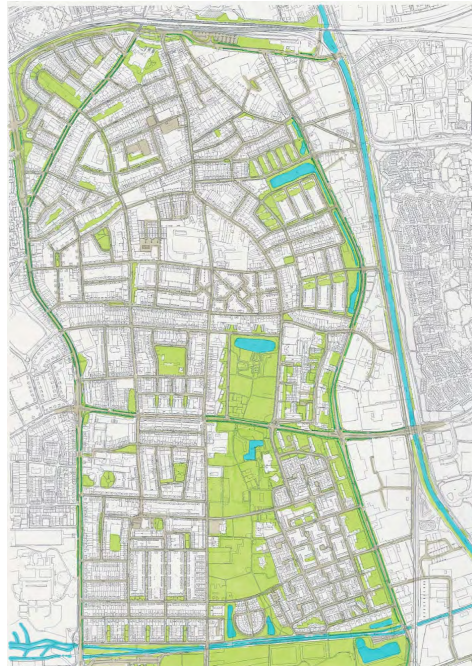
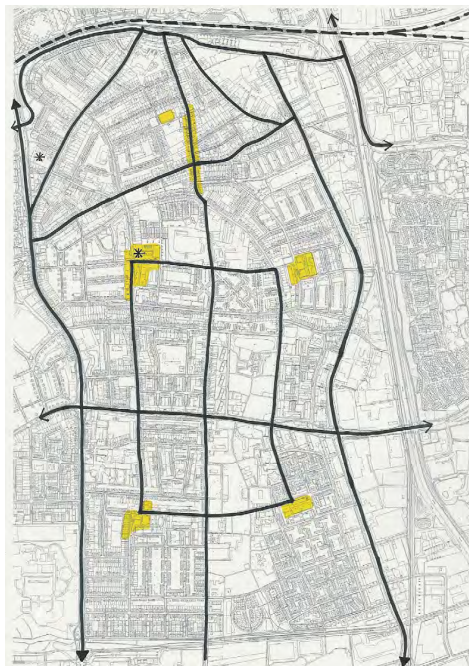
De opeenvolgende ontwikkelingsfasen in de naoorlogse woningbouw zijn goed afleesbaar in drie representatieve complexen, die hun waarde ontleen aan de gaafheid en herkenbaarheid van de samenhang tussen stedenbouwkundige opzet, inrichting van de openbare ruimte en architectonische vormgeving:

- kleinschalig woningbouwcomplex in blokverkaveling aan de Meerkoetweg e.o. met een fraai asymmetrisch en groen straatprofiel, zorgvuldig ontworpen bebouwingsbeeld en verkaveling die aansluit op het dorpse karakter van de vooroorlogse omgeving
- woningbouwcomplex in het Staatsliedenkwartier met een samenhangende mix van laag- en hoogbouw in zowel gesloten blok- als open strokenverkaveling met diverse woningtypes en gevarieerde groenvoorzieningen
- grootschalig woningbouwcomplex in het Rivierenkwartier met een beperkt aantal woningtypes in een gestempelde open structuur van stroken, haken en hovenverkaveling met woonpaden en een orthogonale architectuur met platte daken

Daarnaast heeft een aantal afzonderlijke gebouwen en ensembles een bovengemiddelde cultuurhistorische waarde: in bijlage 1 is een lijst opgenomen van (kandidaat) beschermde objecten en ensembles, alsmede een lijst van waardevolle nog niet geïnventariseerde (naoorlogse) objecten en ensembles.

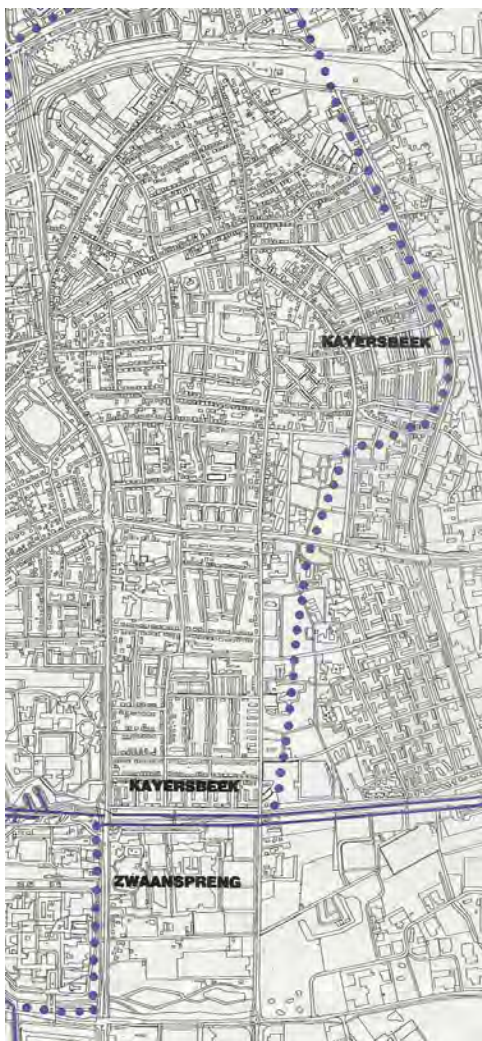
de ruimtelijke structuur met
het interne circuit van
verbindingswegen tussen de
vier naoorlogse winkelcentra

de samenhangende
groenstructuur

de in kaart gebrachte
reconstructie van de
Zwaanspreng en Kayersbeek

het Apeldoorns Kanaal

KANSEN EN BEDREIGINGEN

ruimtelijke structuur

De ruimtelijke structuur van Apeldoorn Zuid wordt conform het stedenbouwkundige concept van de wijkgedachte gekenmerkt door scheiding van functies en opeenvolgende schaalniveaus in ontsluitingen, groen en voorzieningen:

- de twee sterkste punten in de ruimtelijke structuur van Apeldoorn Zuid - het netwerk van ontsluitingen en de samenhangende groenstructuur – moeten als aanknopingspunten worden genomen voor bij de herontwikkeling
- het interne circuit van verbindingswegen tussen de vier winkelcentra biedt de mogelijkheid om de structurele samenhang tussen de kwartieren te herstellen, door eenheid te brengen in materialisering, profiel, begeleidend groen en door terughoudendheid in de vormgeving van verkeersremmende maatregelen

twee fragmenten van de verbinding tussen de winkelcentra van het Componistenkwartier en Rivierenkwartier

Apeldoorn Zuid is over het algemeen goed bereikbaar vanuit de regio en de overige stadswijken. Het hiërarchische stelsel van ontsluitingen is gericht op radiale verbindingen tussen het stadscentrum en de regio (uitvalswegen), op verbindingen met de overige stadswijken (ringwegen) en op verbindingen tussen de kwartieren en de ontsluiting van de wijk (verbindingswegen). De buurt-, wijk- en stadsontsluitingen zijn in het hiërarchische verkeersstelsel goed op elkaar aangesloten en vormen nog steeds een hecht netwerk. In de verbinding met het centrum werken het spoor en het station als een obstakel. In de verbinding met Maten vormen het industrieterrein en het kanaal een barrière.

- de kwaliteit van het hechte netwerk aan ontsluitingen kan worden benut voor de verdere ontwikkeling van Apeldoorn Zuid; daarbij dient de aandacht uit te gaan naar het verbeteren van de verblijfskwaliteit van de verkeersruimten in het algemeen, en het versterken van de status en herkenbaarheid van de buurtontsluitingswegen in het bijzonder (de zwakste schakel in het netwerk)
- de karakteristieke en identiteitsbepalende 'blauwe' structuurlijn van het Apeldoorns kanaal, dat sinds 1973 zijn functie voor de scheepvaart heeft verloren, geschikt maken voor recreatieve doeleinden in combinatie met de transformatie van de groene oeverzones tot een schakel tussen Zuid en Maten
- de herontwikkeling van de stationsomgeving aangrijpen om een schakelfunctie tot stand te brengen tussen het centrum en stadsdeel Zuid (duidelijke entrees tot het centrum op de noordelijke uiteinden van de Kayersdijk en de Arnhemseweg)
- Ringweg (tracé Ravenweg – Marchantstraat) omvormen tot een groene Parklane die de afzonderlijke wijken aan de oostzijde van de stad met elkaar verbindt

openbare ruimte

De inrichting van de openbare ruimte van Apeldoorn Zuid kenmerkt zich op wijkniveau door een gebrek aan samenhang.

- door samenhang in de materialisering en het kleurgebruik te brengen kan de aanwezige en gewenste structuur/hiërarchie versterkt worden
- de eenheid van woonbuurten, zoals de 'tuindorpen', wordt zowel door architectuur als openbare ruimte bepaald; door ad hoc maatregelen in de openbare ruimte is deze samenhang aangetast

De helder en eenvoudig ingerichte verkeersruimten hebben overwegend een bovengemiddelde verblijfskwaliteit, die echter is aangetast door de volgende ingrepen:

- de toenemende verharding
- het ontwerpen van kruisingen volgens verkeerskundige standaards en het toevoegen van verkeersremmende maatregelen
- het verdwijnen van laanbeplanting
- het ad hoc aantasten van de openbare grasstroken in de woonstraten door het uitbreiden van de private voortuinen
- de grote diversiteit in erfscheidingen in vergelijking met de oorspronkelijke eenheid in groene hagen
- (op sommige plaatsen) de bestrating met verschillende steensoorten, materialen, kleuren en patronen

Hier liggen kansen in het respecteren of terugbrengen van de eenvoudige traditionele profielindeling: rechtlijnig, een rijbaan met parkeer- en/of groenstrook en aan weerszijden een trottoir. Ook is het goed bij verkeersremmende maatregelen terughoudend op te treden. De voorkeur gaat uit naar plateaus op gelijkwaardige kruisingen en doorgetrokken trottoirs op ongelijkwaardige kruisingen, boven paaltjes, obstakels en contrasterende verkeersremmers in het wegdek.

Apeldoorn Zuid heeft een naar schaal en functie sterk gedifferentieerd, ruim en structuurbepalend groensysteem. Het groene karakter bepaalt op alle schaalniveaus de identiteit van de wijk; volop in de naoorlogse kwartieren en in mindere mate in Brummelhof. Voor de verdere ontwikkeling van de wijk biedt deze kwaliteit volop kansen, met inachtneming van de bedreigingen in het gemeenschappelijke groen van de woonstraten dat kampt met gebruik- en beheerproblemen.

In het algemeen biedt de hoge groene omgevingskwaliteit van Apeldoorn Zuid kansen als identiteitsdrager van de wijk. De Groene Mal en het Masterplan Apeldoorn Zuid bieden hiervoor al diverse concrete aanknopingspunten, zoals bijvoorbeeld:

- het herstel van het sprengensysteem, waaronder de oorspronkelijke loop van de Kayersbeek en de Zwaanspreng
- versterken en aanvullen van de laanbeplanting aan de Laan van de Mensenrechten, de Arnhemseweg, de Kayersdijk, de Ravenweg/Marchantstraat en de Laan van Malkenschoten (voor de herkenbaarheid en continuïteit van het netwerk van ontsluitingswegen)
- de herinrichting en vernieuwing van het Zuiderpark door middel van toevoeging functies en verjonging van de aanplant
- herstructurering van de Kanaalzone (kleinschalige bedrijvigheid in combinatie met wonen en groen); het ontwikkelen van de Kanaalzone als groen/blauwe recreatieve as door de stad

de Zwaanspreng en de
Kayersbeek

historische bebouwing aan de
Zwaanspreng

herinrichting van het
Zuiderpark
noordelijk deel van het
Apeldoorns Kanaal

Bij de herinrichting van het Zuiderpark (gepland voor de periode 2001-2007) is het goed rekening te houden met de volgende aspecten:

- langs de Oude Beekbergerweg (westzijde) is het park verstopt achter gebouwen, hekken en hagen, waardoor het park vanuit het Componistenkwartier nauwelijks ervaren wordt; door het park ook aan deze zijde zichtbaar te maken, wordt de relatie tussen groen en woonbebouwing versterkt
- de scholen, kerk en bibliotheek aan de oostkant voldoen in principe nog steeds aan de intentie om via openbare voorzieningen in het groen de woonbuurt en het park vloeiend in elkaar te laten overgaan
- het is opvallend dat de onderdelen ten behoeve van actieve recreatie in het park, zoals sportvelden, zandbakken en een speelvijver, op dit moment verwijderd zijn of onderhevig zijn aan achterstallig onderhoud

aan de westzijde ligt het
Zuiderpark verborgen achter
hekken en hagen
vloeiende overgang
bebouwing en park aan de
oostkant

In Brummelhof liggen vooral kansen in het versterken van de identiteit en aansluiten bij de rest van de wijk door het aanhalen en aanvullen van de nu missende groenvoorzieningen.

bebouwing

Apeldoorn Zuid heeft een gewijzigde en sterk vergrijsde bevolkingssamenstelling en een verhoudingsgewijs eenzijdige en gedateerde woningvoorraad van hoofdzakelijk rijtjes eengezinswoningen en blokjes etagewoningen in de goedkope huursector: de programmatische en sociaal-maatschappelijke grondslag van de wijkgedachte is daarmee achterhaald.

- in Apeldoorn Zuid staan relatief veel goedkope en kleine huurwoningen, met in typologisch opzicht weinig variatie en een naar de huidige maatstaven matig uitrustingsniveau, die niet meer aan de hedendaagse wooneisen voldoen en daarmee een bedreiging vormen voor de vitaliteit van de wijk; om deze bedreiging het hoofd te bieden geeft het Masterplan Zuid enkele kansrijke aanknopingspunten:
- verkoop van huurwoningen waardoor potentiële wijkverlaters het perspectief wordt geboden van eigen woningbezit
- het aanbieden van een kwalitatief beter en gevarieerder woningaanbod door renovatie, sloop en vervangende nieuwbouw waardoor nieuwe bewoners worden aangetrokken: dit vormt een kans voor de vitaliteit van de wijk en een mogelijke bedreiging voor cultuurhistorisch waardevolle gebouwen en complexen
- de vernieuwingsopgave gaat uit van het sparen van open ruimten in de woonbuurten en geconcentreerde compacte verdichting ('stedelijk wonen') in de winkelcentra en aan de hoofdstructuur
- bij nieuwe aanpassingen moet worden aangesloten bij de bebouwings- en verkavelingskarakteristiek van de afzonderlijke kwartieren en worden uitgegaan van een complexmatige opzet
- de noodzakelijke renovatiewerkzaamheden uit de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw hebben voor wat betreft de (kunststof en aluminium) ramen en kozijnen soms ingrijpende (negatieve) gevolgen gehad voor de kwaliteit van het gevelbeeld: door aandacht te besteden aan de detaillering kunnen de kwaliteiten van het gevelbeeld behouden of versterkt worden
- de afname van het aantal wijkbewoners, de gewijzigde bevolkingssamenstelling en de veranderde levenswijze vormen een bedreiging voor de levensvatbaarheid van de winkelcentra met een mogelijk verlies aan functionele ankerpunten in de ruimtelijke structuur als gevolg: wanneer het niet mogelijk is de winkelfunctie in deze centra te handhaven verdient het aanbeveling hier andere (semi-)openbare functies onder te brengen

sloop van
architectuurhistorisch
waardevolle middelhoogbouw
in Apeldoorn Zuid

geconcentreerde, compacte
verdichting aan de
Arnhemseweg

door bij
renovatiewerkzaamheden
aandacht te besteden aan de
detaillering kunnen de
kwaliteiten van het gevelbeeld
behouden of versterkt worden

BIJLAGE : WAARDEVOLLE OBJECTEN

beelbepalende panden (nummers op waarderingskaart, pag. 38)

1. Arnhemseweg 19 - architectuurhistorisch niet zwaar genoeg voor gemeentelijk monument
2. Arnhemseweg 57 - afhankelijk van oorspronkelijke functie wellicht gemeentelijk monument
3. Arnhemseweg 71 - architectuurhistorisch niet zwaar genoeg voor gemeentelijk monument
4. Arnhemseweg 275 - gemeentelijk monument (vanwege architectuurhistorische waarde, ensemblewaarde en stedenbouwkundige ligging)
5. Arnhemseweg 277 - gemeentelijk monument (vanwege architectuurhistorische waarde, ensemblewaarde en stedenbouwkundige ligging)
6. Tenderlaan 3 - architectuurhistorisch (typologisch) niet zwaar genoeg voor gemeentelijk monument

1 en 2

3 en 4/5

6 en 15

overige reeds gewaardeerde objecten/ complexen

(nummers op waarderingskaart, pag. 38)

7.	Arnhemseweg 74	-	gemeentelijk monument
8.	Arnhemseweg 76	-	gemeentelijk monument
9.	Arnhemseweg 78	-	gemeentelijk monument
10.	Kayersdijk 122	-	nominatie gemeentelijk monument
11.	Sebastiaanplein 1	-	rijksmonument
12.	Sebastiaanplein 3	-	rijksmonument
13.	Oude beekbergerweg 25	-	nominatie rijksmonument
14.	Talingweg 215	-	nominatie rijksmonument
15.	1e Wormenseweg 178	-	nominatie rijksmonument

7 en 8/9

10 en 11/12

13 en 14

16 en 17

18 en 19

20 en 21

22 en 23

waardevolle nog niet geïnventariseerde (naoorlogse) objecten en ensembles

(nummers op waarderingskaart, pag. 38)

Het fenomeen lintbebouwing van Apeldoornse huisjes (die wordt afgewisseld met enkele grootschalige gebouwen, zoals bedrijven, bejaardentehuizen, kerken etc.) is buitengewoon kenmerkend voor Apeldoorn, maar binnen één wijk niet naar waarde in te schatten. Hiervoor is het zelfs in het allereerste stadium van belang dat een categoriaal gemeentebreed onderzoek wordt verricht. Gezien het belang van het verschijnsel voor Apeldoorn zou de gemeente moeten streven naar het toekennen van een beschermde status aan een representatief, kwalitatief hoogwaardig voorbeeld (niet objectmatig, maar meer als ensemble van architectuur, openbare ruimte en verkaveling).

Naast de reeds gewaardeerde vooroorlogse bebouwing heeft dit onderzoek een aantal waardevolle (naoorlogse) gebouwen en ensembles aan het licht gebracht. Ook hier moet nader categoriaal onderzoek op termijn uitwijzen in hoeverre de objecten op deze indicatieve lijst voor de gemeente Apeldoorn een zodanig cultuurhistorisch belang vertegenwoordigen dat een beschermde status moet worden toegewezen.

Wormen: objectmatig van belang

16. De Avondzon

- functioneel vernieuwend in de ontwikkeling van het type bejaardenwoningen
- samenhang architectuur - openbare ruimte – groen
- vormt samen met de middelhoogbouw aan de Eendenweg een stedenbouwkundig 'hofje'
- hoogwaardige architectuur

17. Middelhoogbouw t.o. Avondzon, aan de Eendenweg

- representatief voorbeeld van decoratiepatroon architectuur jaren vijftig
- vormt samen met de Avondzon een stedenbouwkundig 'hofje'

18. Gestapeld wonen in twee en drie lagen langs de zuidkant van de Ravenweg

- uitzonderlijk woningtype: gestapeld wonen in laagbouw
- representatief voorbeeld van decoratiepatroon architectuur jaren vijftig, met bijzonder type trappenhuis

19. De Finse school

- Finse scholen werden door heel Nederland volgens een vast stramien gebouwd; de houtbouw van de school is overeenkomstig een Fins standaardontwerp uitgevoerd
- typologisch uitzonderlijk en inmiddels relatief zeldzaam; er zijn slechts enkele scholen van dit type bekend, die behouden zijn gebleven

Wormen: stedenbouwkundig van belang

20. Kleinschalig woningbouwproject (laagbouw) in blokverkaveling Meerkoetweg e.o.

- samenhang woningbouw – straatprofiel – groen
- complexmatige invulling, die door de architectuur en verkaveling aansluit op het kleinschalige dorps karakter van de vooroorlogse omgeving
- besloten structuur met straatgericht wonen
- eenvormig, zorgvuldig ontworpen bebouwingsbeeld
- fietsenrekken vormen kenmerkend straatmeubilair; niet meer overal aanwezig en soms gewijzigd

21. Sterke mix van laag- en hoogbouw, deels blok- deels strokenverkaveling Staatsliedenkwartier

- één stedenbouwkundig concept
- open structuur op basis van strokenverkaveling
- sterke mix in woningtypes, laag- en middelbouw
- samenhang woningbouw - openbare ruimte – groen

22. Eén woningtype op groot schaalniveau in stempelverkaveling Rivierenkwartier

- één stedenbouwkundig concept, als voorbeeld van de stedenbouwkundige schaalvergroting
- gestempelde open structuur op basis van stroken, haken en hovenverkaveling
- verrijking van hiërarchisch stratenpatroon met autovrije zones en woonpaden
- orthogonale opzet zowel in stedenbouwkundig plan als in architectuur met platte daken

23. Joodse begraafplaats aan de Arnhemseweg

- cultuurhistorische betekenis
- funeraire geschiedenis

ARCHIEVEN EN LITERATUUR

geraadpleegde archieven

Gemeentearchief Apeldoorn

- archief Secretarie
- archief Dienst Gemeentewerken
- archief Stedenbouwkundige Dienst

geraadpleegde literatuur

De Bouwrevue. Tijdschrift voor bouwwereld en industrie, (1957), themanummer over Apeldoorn.

Frank, C., e.a., *Apeldoorn. Architectuur en stedenbouw 1850-1940*, Zwolle 1997

Gemeente Apeldoorn dienst Ruimtelijk Beheer, *Het karakter van Apeldoorn*, juni 1987 (werknotitie ruimtelijke aspecten t.b.v. het Structuurplan)

Kraaijenhagen, A., 'Het plan van Uitbreiding in Hoofdzaak van de gemeente Apeldoorn', *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw*, 30 (1949) nr. 6, p.98-102.

Marchand, A., *Apeldoorn op de grens van twee eeuwen*, Apeldoorn 1999

Monumenten Advies Bureau, *Gemeente Apeldoorn. Inventarisatie en waardenbepaling kerkgebouwen*, Nijmegen 1999

Wolak, M., *Welstandsbeleid Apeldoorn Zuid*, (2^e concept) november 2000